

Κεφάλαιο 2 – Η Οικονομική Κοινωνιολογία των Κλασικών

Η Οικονομική Κοινωνιολογία των Κλασικών της Κοινωνιολογίας

Οι θεμελιωτές-πατέρες της κοινωνιολογίας έζησαν κατά τον 19^ο αιώνα και στις απαρχές αρχές του 20^{ου}, περίοδο που χαρακτηρίστηκε από βαθιές και ραγδαίες οικονομικο-κοινωνικές μεταβολές. Μπροστά στα μάτια τους κοινωνικά καθεστώτα ανατρέπονταν, εδραιωμένες κοινωνικές τάξεις καταποντίζονταν ενώ άλλες ανέρχονταν στο κοινωνικό στερέωμα. Οι ίδιοι ήταν μάρτυρες του γεγονότος ότι, αντίθετα από τις τότε επικρατούσες αντιλήψεις, η κοινωνική μεταβολή μπορούσε όντως να συμβεί. Ακόμα, αντιλαμβάνονταν πως τόσο οι ανακατατάξεις που η κοινωνική μεταβολή επισύρει όσο και οι αποκρυσταλλώσεις τους, δηλαδή τα αποτελέσματά τους, οδηγούσαν στην εμφάνιση άγνωστων και νεοπαγών κοινωνικών καταστάσεων, μεταξύ των οποίων και νέες μορφές κοινωνικής οργάνωσης αλλά και αποδιοργάνωσης. Έβλεπαν την επικράτηση του καπιταλισμού και τις μεταβολές που το νέο σύστημα έφερνε και οι εξελίξεις αυτές αποτελούσαν μία συνεχή πρόκληση γι αυτούς.

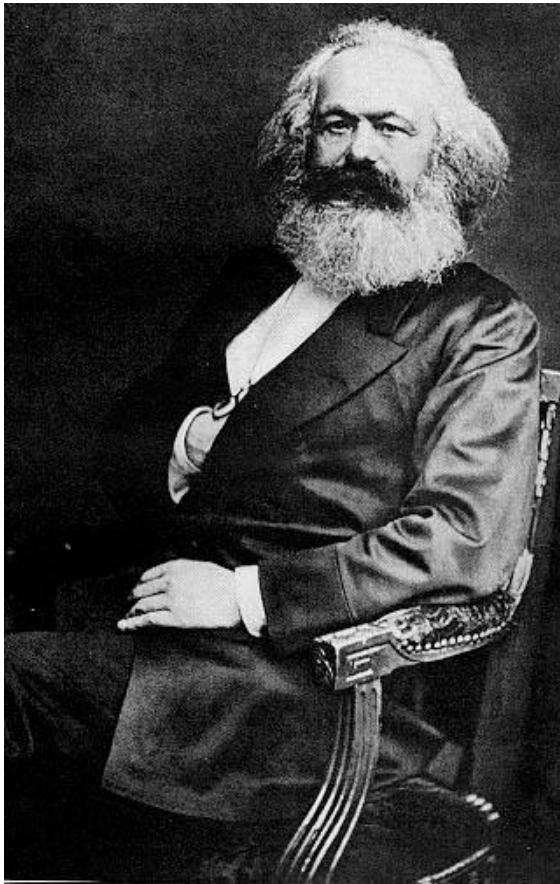
Ανταποκρινόμενοι, οι στοχαστές αυτοί επιζήτησαν να κατανοήσουν τι συνέβαινε. Ερευνώντας και μελετώντας κατά τρόπο συστηματικό το καπιταλιστικό φαινόμενο, το οποίο λάμβανε χώρα παράλληλα με άλλες εκδηλώσεις της νεωτερικότητας, επιχείρησαν να προσδιορίσουν τις διαστάσεις του και να εξετάσουν τις επιπτώσεις από την επικράτησή του. Με τον τρόπο αυτό, θεμελιώνουν την νέα επιστήμη, την κοινωνιολογία. Οι πιονέροι αυτοί είχαν μία αίσθηση ότι οι επιστημονικές τους αναλύσεις πρωτοπορούσαν, ότι δημιουργούσαν ένα νέο είδος ανάλυσης. Παρωθούνταν να θέσουν και να επικεντρωθούν σε θεμελιακά ερωτήματα όπως, π.χ. ποιος ήταν ο ρόλος της οικονομίας στην κοινωνία και στην κοινωνική μεταβολή. Και αυτό έφερνε στην επιφάνεια την αναζήτηση των διαφορών της κοινωνιολογικής έρευνας απ' αυτή των οικονομολόγων και της πολιτικής οικονομίας (Swedberg 2003).

Καρλ Μαρξ

Ο Καρλ Μαρξ (1818–1883), ο οποίος συνεργάστηκε στενά με τον Φρήντριχ Ένγκελς (1820-1985), αποτελεί κορυφαία μορφή του 19^{ου} αιώνα. Σε μία σειρά έργα του, με πιο σημαντικό το *Κεφάλαιο*, ασχολήθηκε με θέματα που αφορούν την κοινωνιολογία γενικά, την οικονομική κοινωνιολογία ειδικότερα. Το έργο του χαρακτηρίζεται, από την προσπάθεια να προσδιορίσει και να αναλύσει τα συστατικά στοιχεία και τους νόμους κίνησης του καπιταλιστικού συστήματος και ο ίδιος υποστηρίζει ότι αποκάλυψε «τον οικονομικό νόμο της κίνησης της σύγχρονης κοινωνίας», ο οποίος λειτουργεί και επιδρά αντικειμενικά. Η όλη του δε προσπάθεια είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την πολιτική του επιδίωξη να ανατραπεί το ισχύον καπιταλιστικό σύστημα και να αντικατασταθεί από τον κομμουνισμό. Αυτή η διττή διάσταση προσδιορίζει το Μαρξικό έργο ως ένα ρεύμα σκέψης που είναι δίπλα στην κοινωνιολογία,¹ διαλέγεται με αυτήν αλλά αποτελεί κάτι το χωριστό, ακριβώς λόγω της πανταχού παρουσίας του πολιτικού-ιδεολογικού στοιχείου.

Ο Μαρξ, ο οποίος είχε σπουδάσει νομικά και διέθετε φιλοσοφική παιδεία, δεν είχε αποκτήσει συστηματικές γνώσεις οικονομικών. Ήταν όμως παθιασμένος με την επίδραση της οικονομίας στην κοινωνία και, αν και αυτοδίδακτος ως προς τα οικονομικά, διατύπωσε τη θεωρητική άποψη ότι το οικονομικό στοιχείο καθορίζει τη γενική εξέλιξη της κοινωνίας.

Για τον Μαρξ αυτός ο καθορισμός δεν είναι παντού και πάντα άμεσος και ορατός αλλά είναι παρών και έχει την καθοριστική επίδραση «σε τελευταία ανάλυση», όπως ήταν η διατύπωση που συχνά χρησιμοποιούσε. Θεωρούσε, λοιπόν, πως αυτό που παρωθεί τους ανθρώπους στις διάφορες εκφάνσεις της κοινωνικής τους ζωής είναι τα δικά τους υλικά συμφέροντα και μάλιστα τα υλικά συμφέροντα συγκεκριμένων ομάδων, ιδιαίτερα των κοινωνικών τάξεων, που συνολικά καθορίζουν τη δομή και εξέλιξη της κάθε κοινωνίας εν γένει.

Εικόνα 2.1 - Ο Καρλ Μαρξ σε ώριμη ηλικία

Το Μαρξικό Σχήμα

Στο Μαρξικό σχήμα δίνεται μία προτεραιότητα στη διαδικασία της παραγωγής και αναπαραγωγής της υλικής ζωής έναντι των άλλων δραστηριοτήτων της κοινωνικής διαβίωσης (δες Ritsert 1996: 277-9). Στη θεωρητική του προσέγγιση ο Μαρξ διατείνεται ότι το άθροισμα των σχέσεων που συνάπτονται κατά τη διάρκεια της παραγωγικής προσπάθειας, των «σχέσεων παραγωγής», που πρωτίστως, αλλά όχι αποκλειστικά, παίρνουν τη μορφή των ιδιοκτησιακών σχέσεων, διαπλέκεται με τα διαθέσιμα μέσα της παραγωγής. Τέτοια είναι η τεχνολογία, τα μηχανήματα και τα εργοστάσια, οι γνώσεις και οι δεξιότητες, οι πρώτες ύλες και οι λοιπές εισροές απαραίτητες για την πραγματοποίηση της παραγωγικής προσπάθειας, η εργατική δύναμη και ευρύτερα ο ανθρώπινος παράγοντας. Το αποτέλεσμα της διαπλοκής αυτής συνιστά την *οικονομική δομή* της κοινωνίας,² όπως έλεγε ο Μαρξ «το αληθινό θεμέλιο» της κοινωνίας, την *υλική της βάση*.

Γενικά, ανάμεσα στις δυνάμεις και τις σχέσεις παραγωγής παρουσιάζεται μια ένταση. Η ένταση ενυπάρχει και στο κοινωνικό-παραγωγικό σύστημα του καπιταλισμού και το διαπερνά, αποτελεί τη βασική αντίφαση του συστήματος αυτού και είναι αυτή που η επίλυσή

της επιφέρει την συνολική κοινωνική μεταβολή. Έτσι, από τη μία πλευρά, οι παραγωγικές δυνάμεις, οι οποίες αναπτύσσονται λόγω της τεχνολογικής προόδου και της τεράστιας ανάπτυξης του καταμερισμού της εργασίας που παρατηρείται, εμπλέκουν και περιλαμβάνουν, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, το σύνολο ουσιαστικά των μελών της κοινωνίας στην παραγωγική προσπάθεια. Κατ' αυτή, λοιπόν, την έννοια οι παραγωγικές δυνάμεις είναι *κοινωνικοποιημένες*. Από την άλλη πλευρά, συγκρούονται με τον ατομικό χαρακτήρα που λαμβάνει η ιδιοποίηση των αγαθών, όπως επιβάλλουν στο καπιταλιστικό πλαίσιο οι υπάρχουσες σχέσεις παραγωγής (βασικά οι νομικές σχέσεις ιδιοκτησίας).

Η επίδραση της μόνιμης αυτής αντίφασης, θεωρούσε ο Μαρξ, εκ των πραγμάτων μεγαλώνει, οξύνοντας την *ταξική πάλη* ανάμεσα στις δύο βασικές κοινωνικές τάξεις της καπιταλιστικής κοινωνίας, τους καπιταλιστές και τους μισθωτούς εργάτες. Όσο, όμως, οξύνεται η ταξική πάλη, τόσο πολλαπλασιάζονται οι πιθανότητες να συνειδητοποιήσουν οι εργαζόμενοι την κατάσταση στην οποία ευρίσκονται, να αποκτήσουν *ταξική συνείδηση*. Με τη σειρά της, η ταξική συνείδηση αποτελεί τον αναγκαίο όρο-προϋπόθεση (αλλά όχι και τον μοναδικό) για την κατάργηση του καπιταλισμού. Αυτό, βέβαια, δεν πραγματοποιείται κατά τρόπο αυτόματο αλλά μέσα από μία πορεία κοινωνικών και πολιτικών επαναστατικών αγώνων.

Ένα παράδειγμα λειτουργίας του σχήματος αυτού είναι το εξής: όσο αναπτύσσονται στη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα τα μεγάλα εργοστάσια, λόγω των τεχνικών απαιτήσεων για συνεχώς μεγαλύτερη παραγωγή, του οικονομικού ανταγωνισμού και των απαιτήσεων για μεγαλύτερο έλεγχο επί του επιτελούμενου έργου, τόσο αυξάνει ο αριθμός των εργαζόμενων μισθωτών σ' αυτά. Εκεί οι συνθήκες εργασίας και ζωής τους διευκολύνουν να συνειδητοποιήσουν ότι η κατάσταση του καθενός δεν είναι μοναδική αλλά ταυτίζεται με των λοιπών εργατών. Και ενώ εργάζονται κατά τρόπο ουσιαστικά συλλογικό, το όφελος (κέρδος) που προκύπτει το καρπώνονται οι καπιταλιστές. Αυτή είναι μία σημαντική αλλαγή από την προγενέστερη κατάσταση όταν, η μεταποιητική απασχόληση πραγματοποιούνταν σε μικρά εργαστήρια, και οι εργαζόμενοι διέθεταν τόσο μία εξατομικευμένη αντίληψη του κοινωνικού χαρακτήρα της εργασίας που κατέβαλαν, όσο και μία κατακερματισμένη αντίληψη για τον κοινωνικό χαρακτήρα της υλικής παραγωγής. Στα πλαίσια, λοιπόν, των σύγχρονων εργοστασίων οι εργάτες συνειδητοποιούν ότι «εμείς», οι πολλοί, δημιουργούν τον υλικό πλούτο, αλλά «αυτοί», οι λίγοι κεφαλαιοκράτες, τον ιδιοποιούνται. Ο Μαρξ στο επαναστατικό σχέδιο και όραμά του προσδοκούσε να προχωρήσουν οι εργάτες στο επόμενο βήμα, να επιδιώξουν να ανατρέψουν την κυριαρχία των ολίγων καπιταλιστών και να μετασχηματίσουν τις σχέσεις που νομιμοποιούν και χαρακτηρίζουν το καπιταλιστικό σύστημα υπέρ μίας διαφορετικής μορφής κοινωνικής οργάνωσης. Πάντως, για να επιστρέψουμε στο θέμα, η σύγκρουση η οποία βρίσκεται στο επίκεντρο της κίνησης της κοινωνίας προκαλείται από την παρεμπόδιση της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων από τις υφιστάμενες σχέσεις παραγωγής.

Επιχειρώντας να προσδιορίσει τη θέση των ιδεών (δες Σχήμα 2.1) ο Μαρξ θα δηλώσει ότι πάνω από την οικονομική δομή της κοινωνίας, «υψώνεται ένα νομικό και πολιτικό *εποικοδόμημα* στο οποίο αντιστοιχούν καθορισμένες μορφές κοινωνικής συνείδησης» (Μαρξ, Πρόλογος 1859, δες παρακάτω).

Από τι αποτελείται το εποικοδόμημα το οποίο, εμφανίζεται να είναι υπερκείμενο της υλικής (οικονομικής) βάσης της κοινωνίας; Με τα λόγια του Μαρξ, είναι οι «νομικές, πολιτικές, θρησκευτικές, αισθητικές ή φιλοσοφικές - με συντομία, ιδεολογικές μορφές με τις οποίες οι άνθρωποι συνειδητοποιούν τη σύγκρουση [που προκύπτει από τις αντιφάσεις τις υλικής ζωής] και την ξεπερνούν» (οπ. παρ.). Εδώ εμφανίζεται απ' ευθείας σύνδεση και ταύτιση των ιδεών με την ιδεολογία στην οποία αποδίδεται ένας ρόλος λειτουργικός· αυτός του οχήματος που διευκολύνει τη συνειδητοποίηση των κοινωνικών αντιφάσεων, με άλλα λόγια των προβλημάτων της ζωής, μικρών και μεγάλων.³

Η σχέση, λοιπόν, των οικονομικών-υλικών διεργασιών και των ιδεών διατυπώνεται ρητά ως εξής:

Ο τρόπος παραγωγής της υλικής ζωής καθορίζει την κοινωνική, πολιτική και διανοητική διαδικασία, γενικά. Δεν είναι η συνείδηση των ανθρώπων που καθορίζει την ύπαρξή τους [το είναι τους] αλλά, αντίθετα, η κοινωνική τους ύπαρξη καθορίζει την συνείδησή τους (Κ. Μαρξ, *Πρόλογος σε μία Συμβολή της Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας* - 1859).

Ο Μαρξ θεωρεί πως όπως υφίστανται κοινωνικές ανισότητες στην ιδιοκτησία, στην ιδιοποίηση του παραγόμενου πλεονάσματος και στην κατανομή του πλούτου, παράλληλα υφίστανται ανισότητες οι οποίες σχετίζονται με την παραγωγή των ιδεών αλλά και με το εύρος της επιρροής που οι ιδέες που κυκλοφορούν σε μία κοινωνία ασκούν σε ένα δεδομένο πληθυσμό. Οι ανισότητες δε αυτές σχετίζονται πάλι με την γενικότερη κατανομή του πλούτου της κοινωνίας ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις που την απαρτίζουν. Υποστηρίζει, λοιπόν πως σε έναν «κοινωνικό-οικονομικό σχηματισμό», με άλλα λόγια, σε μία συγκεκριμένη κοινωνία, «η τάξη η οποία κατέχει τα μέσα της υλικής παραγωγής στη διάθεσή της έχει την ίδια στιγμή τον έλεγχο πάνω στα μέσα της διανοητικής παραγωγής». Έτσι, «οι ιδέες της άρχουσας τάξης είναι σε κάθε εποχή οι κυρίαρχες ιδέες, δηλαδή η τάξη η οποία είναι η κυρίαρχη υλική δύναμη στην κοινωνία, είναι ταυτόχρονα η κυρίαρχη διανοητική δύναμη» (Μαρξ και Έγκελς *Γερμανική Ιδεολογία* σελ. 64 στο αγγλικό, δεξ μετφ. Φιλίνη). Αναφορικά με την κοινωνική μεταβολή και πάλι ο Μαρξ δίνει προτεραιότητα στην οικονομική βάση της κοινωνίας, όπως προκύπτει από το εδάφιο του *Προλόγου του 1859* που παρατέθηκε νωρίτερα.

Από τα παραπάνω λοιπόν, προκύπτει με καθαρότητα η έμφαση και η προτεραιότητα την οποία δίνει ο Μαρξ στο υλικό-οικονομικό στοιχείο έναντι των ιδεών. Γενικότερα, κατ' αυτόν τον τρόπο έγινε αντιληπτό το Μαρξικό έργο.

Παράθεμα 2.1 - Καρλ Μαρξ, Πρόλογος σε μία Συμβολή της Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας του 1859

Καρλ Μαρξ, Πρόλογος σε μία Συμβολή της Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας (Πρόλογος του 1859)

Το γενικό αποτέλεσμα στο οποίο κατέληξα και το οποίο άπαξ και κατακτήθηκε αποτελεί τον οδηγητικό μίτο των ερευνών μου μπορεί να διατυπωθεί με συντομία ως εξής: στη Κοινωνική παραγωγή της ζωής τους οι άνθρωποι εισέρχονται σε σχέσεις καθορισμένες που είναι αναπόφευκτες και ανεξάρτητες από τη θέλησή τους, σχέσεις παραγωγής οι οποίες αντιστοιχούν σε ένα καθορισμένο στάδιο ανάπτυξης των υλικών παραγωγικών τους δυνάμεων. Το συνολικό άθροισμα αυτών των σχέσεων παραγωγής απαρτίζει την οικονομική δομή της κοινωνίας, το πραγματικό θεμέλιο, επάνω στο οποίο υψώνεται ένα νομικό και πολιτικό εποικοδόμημα και το οποίο αντιστοιχεί σε καθορισμένες μορφές κοινωνικής συνείδησης. Ο τρόπος παραγωγής της υλικής ζωής καθορίζει την κοινωνική, πολιτική και διανοητική διαδικασία της ζωής γενικά. Δεν είναι η συνείδηση των ανθρώπων που καθορίζει την ύπαρξή τους [το είναι τους] αλλά, αντίθετα, η κοινωνική τους ύπαρξη καθορίζει την συνείδησή τους. Σε ένα ορισμένο στάδιο ανάπτυξης τους, οι υλικές παραγωγικές δυνάμεις της κοινωνίας έρχονται σε σύγκρουση με τις υφιστάμενες σχέσεις της παραγωγής, ή - κι αυτό δεν είναι παρά μόνο νομική έκφραση του ίδιου πράγματος - με τις σχέσεις ιδιοκτησίας μέσα στις οποίες έχουν μέχρι τώρα ενεργοποιηθεί. Από μορφές ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων οι σχέσεις αυτές μεταστρέφονται σε δεσμά τους. Τότε αρχίζει μία εποχή κοινωνικής επανάστασης. Με την μεταβολή του οικονομικού θεμελίου

ολόκληρο το τεράστιο εποικοδόμημα αργά ή γρήγορα μετασχηματίζεται. Εξετάζοντας τέτοιους μετασχηματισμούς ένας διαχωρισμός θα πρέπει πάντοτε να γίνεται ανάμεσα στον υλικό μετασχηματισμό των οικονομικών συνθηκών της παραγωγής, ο οποίος μπορεί να καθοριστεί με την ακρίβεια της φυσικής επιστήμης, και τις νομικές, πολιτικές, θρησκευτικές, αισθητικές ή φιλοσοφικές - κοντολογίς, ιδεολογικές μορφές με τις οποίες οι άνθρωποι συνειδητοποιούν τη διαμάχη αυτή και την παλεύουν. Ακριβώς όπως η γνώμη μας για ένα άτομο δεν βασίζεται σε αυτό που το ίδιο σκέφτεται για τον εαυτό του, έτσι δεν μπορούμε να κρίνουμε μία τέτοια περίοδο μετασχηματισμού με βάση της δική της συνείδηση· αντίθετα, η συνείδηση αυτή θα πρέπει μάλλον να εξηγηθεί από τις αντιφάσεις της υλικής ζωής, από την υπάρχουσα διαμάχη ανάμεσα στις κοινωνικές παραγωγικές δυνάμεις και τις σχέσεις της παραγωγής. Καμία κοινωνική κατάσταση πραγμάτων δεν πεθαίνει πριν να αναπτυχθούν όλες οι παραγωγικές δυνάμεις για τις οποίες έχει χώρο· και οι νέες, ανώτερες σχέσεις παραγωγής ποτέ δεν εμφανίζονται προτού οι υλικές συνθήκες της ύπαρξής τους ωριμάσουν μέσα στην μήτρα της ίδιας της παλιάς κοινωνίας. Συνεπώς, η ανθρωπότητα πάντοτε θέτει στον εαυτό της μόνο τέτοιου είδους καθήκοντα τα οποία μπορεί να επιλύσει· βλέποντας το ζήτημα πιο προσεκτικά, πάντοτε θα βρεθεί ότι το πρόβλημα το ίδιο ανακύπτει μόνον όταν οι υλικές συνθήκες για την επίλυσή του έχουν κιάλας εμφανιστεί, ή τουλάχιστον είναι στην πορεία σχηματισμού τους. Σε αδρές γραμμές, ο ασιατικός, ο αρχαίος, ο φεουδαλικός και ο σύγχρονος αστικός τρόπος παραγωγής μπορούν να οριστούν ως προοδευτικές εποχές στον οικονομικό σχηματισμό της κοινωνίας. Οι αστικές σχέσεις παραγωγής αποτελούν την τελευταία ανταγωνιστική μορφή της κοινωνικής διαδικασίας της παραγωγής - ανταγωνιστική όχι με την έννοια του ατομικού ανταγωνισμού, αλλά κατά την έννοια ότι εκπηγάζουν από τις κοινωνικές συνθήκες της ζωής των ατόμων· ταυτόχρονα οι παραγωγικές δυνάμεις που αναπτύσσονται στη μήτρα της αστικής κοινωνίας δημιουργούν τις υλικές συνθήκες για την λύση αυτού του ανταγωνισμού. Συνεπώς, αυτός ο κοινωνικός σχηματισμός φέρνει την προϊστορία της ανθρώπινης κοινωνίας στο τέλος της.

Μετάφραση δική μου (Σ.Μ.Κ.) από την εκδοχή του Προλόγου του 1859, ο οποίος παρατίθεται σε Jordan (1971: 197-9).

Ενώ όμως ο Μαρξ αναγνώριζε και υπερτόνιζε τη σημασία των υλικών συμφερόντων γενικά, πιο συγκεκριμένα των οικονομικών συμφερόντων, υποβάθμιζε τα ποικιλόμορφα άλλης τάξης συμφέροντα αλλά και τις ποικίλλες κοινωνικές καταστάσεις. Τέτοια άλλης τάξης συμφέροντα είναι αυτά που αφορούν το πολιτικό πεδίο ή άπτονται του κοινωνικού κύρους (στάτους), τα οποία είναι, αφενός, διακριτά από τα οικονομικά συμφέροντα και, αφετέρου, δεν είναι αναγώγιμα στα τελευταία. Ακόμα, δεν είναι αναγώγιμα στα οικονομικά συμφέροντα κοινωνικοί σχηματισμοί, όπως είναι οι κοινωνικές δομές, οι κοινωνικές πρακτικές ή οι ορισμένες στάσεις και οπτικές των μελών της κοινωνίας· χαρακτηριστικά έλεγε ο Joseph A. Schumpeter «αυτά είναι νομίσματα που δεν λιώνουν εύκολα» (όπως αναφέρεται σε Swedberg 2003: 12). Συνεπώς, η άποψη του Μαρξ πως σε *τελευταία ανάλυση* τα οικονομικά συμφέροντα καθορίζουν το τι συμβαίνει σε μία κοινωνία, δεν μπορεί να αντέξει την κριτική, σαφώς ρέπει προς το δογματισμό και έτσι δεν έχει ιδιαίτερη χρησιμότητα για την οικονομική κοινωνιολογία, άλλη από το να υπενθυμίζει πως δεν πρέπει να υποτιμάται η οικονομική διασταση.

Το σημείο εκκίνησης στο ώριμο Μαρξικό έργο είναι η διαπίστωση ότι οι άνθρωποι είναι αναγκασμένοι να εργαστούν προκειμένου να επιβιώσουν. Αυτή η διαπίστωση ισχύει για όλες τις κοινωνίες και αποτελεί τον λόγο που ο Μαρξ δίνει τόσο μεγάλη σημασία στην εργασία και την παραγωγή. Απ' αυτή την άποψη όπως σημειώνει στο έργο του *Κεφάλαιο* «... η εργασία είναι ανεξάρτητος από κάθε κοινωνική μορφή όρος ύπαρξης του ανθρώπου, ...» (Μαρξ 2002: 57). Συνεπώς, τα υλικά συμφέροντα διακρίνονται από καθολικότητα, ενώ η εργασία διαθέτει ένα κοινωνικό παρά ατομικό χαρακτήρα επειδή είναι αναγκαία η μεταξύ

τους συνεργασία. Εξάλλου, αναφερόταν ορισμένες φορές σε «κοινωνικά άτομα» για να δώσει έμφαση στο γεγονός ότι τα άτομα-μέλη μιας κοινωνίας πάντοτε συνδέονται με άλλα άτομα και πολύ σπάνια διαβιούν σε απομόνωση.

Στα πλαίσια της κριτικής του στην πολιτική οικονομία, ο Μαρξ άσκησε έντονη κριτική στην ιδέα του Άνταμ Σμίθ ότι ατομικά οικονομικά συμφέροντα κατά κάποιο τρόπο έρχονται σε συνεννόηση και προωθούν το γενικό συμφέρον της κοινωνίας, ως εάν να παρεμβαίνει «ένα αόρατο χέρι». Αντίθετα, αυτό που συμβαίνει είναι πως οι κοινωνικές τάξεις αντιμάχονται μεταξύ τους με τέτοια σφοδρότητα ώστε η ιστορία γράφεται «σε γράμματα από αίμα και φωτιά» (Μαρξ 2002: 740). Η αστική κοινωνία δεν αποτελεί εξαίρεση καθώς ενθαρρύνει «τα πιο βίαια, μικροπρεπή και μισητά πάθη της ανθρώπινης ψυχής, τις μαινάδες του ατομικού συμφέροντος» (Μαρξ 2002: 16).

Για τον Μαρξ οι κοινωνικές τάξεις, είναι μεγάλες και δεσπόζουσες σημασίας κοινωνικές ομάδες. Οι κοινωνικές τάξεις προσδιορίζονται οι ίδιες από τη θέση που καταλαμβάνουν τα μέλη που τις συγκροτούν, στα πλαίσια της υλικής-παραγωγικής προσπάθειας και διαδικασίας – η κάθε κοινωνική τάξη σαφώς διαθέτει και την οικονομική της διάσταση. Τα υλικά κίνητρα και η συνειδητοποίηση της κοινής κατάστασης από τα μέλη μιας κοινωνικής τάξης την μεταμορφώνει. Έτσι, από έναν σχηματισμό που απλώς υπάρχει ως άθροισμα ατόμων που αντικειμενικά βρίσκονται στην ίδια κατάσταση και τα οποία δεν έχουν αντίληψη της κοινότητας της θέσης και των συμφερόντων τους, με τη συνειδητοποίηση της κοινής κατάστασης και των κοινών συμφερόντων και επιδιώξεων μετατρέπεται το απλό άθροισμα ατόμων σε μία ομάδα που διαθέτει συνειδηση της θέσης της, του σκοπού και των επιδιώξεών της, σε μια κοινωνική τάξη. Τότε, και μόνο τότε, η ομάδα αυτή, η οποία χαρακτηρίζεται από κοινότητα θέσης, και κατ' επέκταση κοινότητα συμφερόντων, αποτελεί ενεργή κοινωνική δύναμη, ώστε από «τάξη καθεαυτή» μετατρέπεται σε «τάξη για τον εαυτό της» (Harnecker 1976).

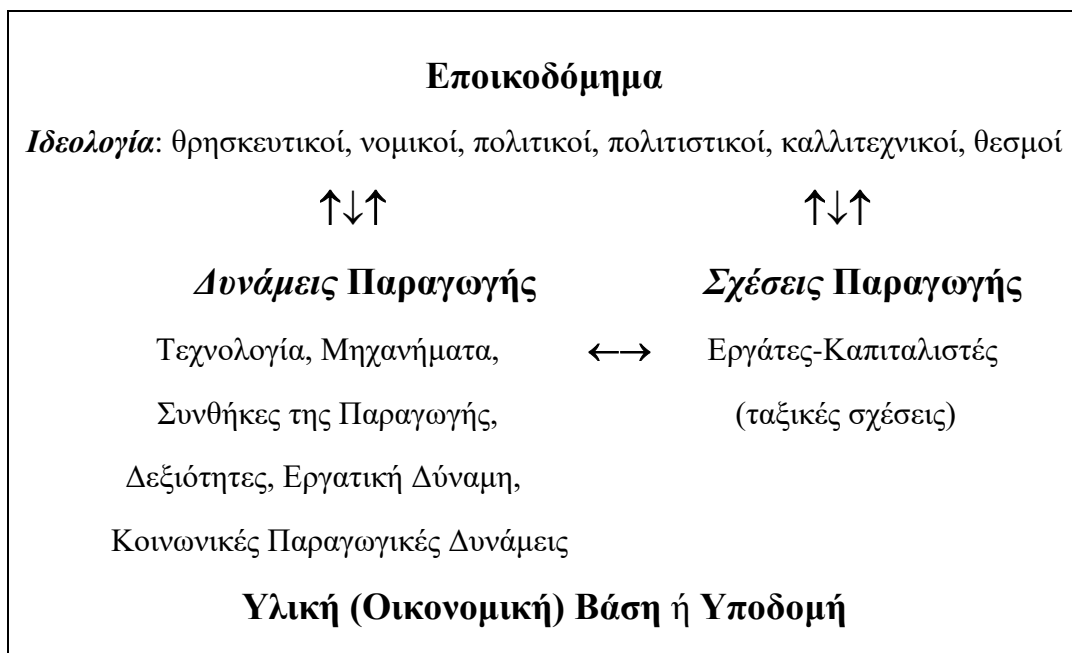
Αναγνωρίζεται όμως πως η συνειδητοποίηση της ενότητας συμφερόντων των μελών μιας κοινωνικής ομάδας-τάξης που χαρακτηρίζεται από ομοιότητα και ταυτότητα συμφερόντων, δεν αποτελεί μία αυτόματη διαδικασία. Έτσι λ.χ. αναφέρεται στο έργο του *H 18η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*, στους αγρότες του πρώτου μισού του 19^{ου} αιώνα στη Γαλλία τους οποίους χαρακτηρίζει ως ανίκανους να συγκροτήσουν μία ενιαία κοινωνική τάξη (Μαρξ 1986).

Κατά τον Μαρξ κάθε οικονομικο-κοινωνικός σχηματισμός –όρος που στο μαρξικό ιδιόλεκτο παραπέμπει σε συγκεκριμένες κοινωνίες– χαρακτηρίζεται από δύο βασικές κοινωνικές τάξεις, οι οποίες είναι σε αντίθεση και εν δυνάμει, σε ρήξη. Αυτό ισχύει με ιδιαίτερη καθαρότητα στις καπιταλιστικές κοινωνίες αναφορικά με την εργατική τάξη, η οποία αποτελεί τον ένα βασικό ταξικό πόλο και αντιτίθεται και μάχεται το αντίπαλο δέος της, την καπιταλιστική τάξη, τον άλλο βασικό ταξικό πόλο. Ευρύτερα, μία θετική ιδιότητα του Μαρξικού έργου είναι η διορατικότητά του αναφορικά με την κατανόηση της δύναμης με την οποία οι άνθρωποι ήταν πρόθυμοι να πολεμήσουν για τα υλικά συμφέροντά τους στην ιστορία.

Πάντως, η διαδικασία μετατροπής και ανύψωσης σε κοινωνική ομάδα-τάξη με αυτοσυνειδησία, η οποία είναι και διαδικασία συγκρότησης επαναστατικού (ταξικού) υποκειμένου, δείχνει τη σύμφυση του επιστημονικού-αναλυτικού με το πολιτικό-ιδεολογικό στοιχείο στις αναλύσεις του Μαρξ. Δείχνει συνάμα και τη σημαντική δυσκολία που υπάρχει στο να διαχωριστούν τα συστατικά, το αναλυτικό/κοινωνιολογικό και το πολιτικο-ιδεολογικό/επαναστατικό. Σε πολλές περιπτώσεις ο συστηματικός μελετητής υποχρεώνεται σε απόρριψη των συγκεκριμένων απόψεών του καθώς είναι υπέρμετρα μεροληπτικές ή δογματικές και δεν βοηθούν την προσπάθεια για κοινωνιολογική ανάλυση και κατανόηση. Αυτό δημιουργεί την ανάγκη να αναπτυχθεί η εξαγωγή της οικονομικής κοινωνιολογίας του Μαρξ από το συνολικό του έργο και αυτό δεν έχει επιχειρηθεί μέχρι τώρα κατά τρόπο

συστηματικό. Οπότε, όσα αναφέρονται εδώ, εκ των πραγμάτων, δεν μπορεί παρά να έχουν ένα προκαταρκτικό χαρακτήρα.

Ακολουθεί μία, εξ ανάγκης, εντελώς σχηματική παρουσίαση του βασικού Μαρξικού σχήματος για τη σχέση οικονομικής βάσης και εποικοδομημάτων και με τις τάξεις και την ταξική πάλη να εμφανίζονται να δίνουν τη διέξοδο (δες Σχεδιάγραμμα 2.1). Αυτά είναι ζητήματα που, παρόλο που κατ' ανάγκη δεν είναι αποδεκτά από την σύγχρονη οικονομική κοινωνιολογία, έχουν, όμως, το δικό τους ενδιαφέρον καθώς αναδεικνύεται η κοινωνική τους διάσταση. Στη συνέχεια, θα γίνουν ορισμένες αναφορές σε ορισμένες βασικές Μαρξικές έννοιες που αναδεικνύουν την παρουσία του κοινωνικού στοιχείου, αλλά και τον υπερκαθορισμό του επί εννοιών που συχνά γίνονται αντιληπτές ως στενά οικονομικές. Θα αναφερθώ στο δίπολο αξία χρήσης και ανταλλακτική αξία, στο εμπόρευμα, στο φετιχισμό του εμπορεύματος και στο κεφάλαιο.

Σχεδιάγραμμα 2.1 - Σχηματική Παράσταση Βάσης-Εποικοδομήματος

Αξία χρήσης και αξία ανταλλαγή

Ο Μαρξ υποστηρίζει πως οτιδήποτε δημιουργείται-παράγεται από ανθρώπους αποσκοπεί στην κάλυψη κάποιας ανθρώπινης ανάγκης, μικρής ή μεγάλης. Απ' αυτή την άποψη, κάθε δημιούργημα διαθέτει ενσωματωμένο σ' αυτό μία ωφελιμότητα που αφορά τη χρήση του. Η ωφελιμότητα ενός προϊόντος ορίζεται από τις ιδιότητές του, αλλά και από την ποσότητα και ποιότητά του. Αυτή την ωφελιμότητα την ονομάζει αξία χρήσης. Η αξία εκφράζει τον ανθρώπινο μόχθο που έχει καταβληθεί για την δημιουργία ενός κάποιου είδους και πραγματώνεται με την χρήση ή κατανάλωσή του.

Στο βαθμό, όμως, που τα προϊόντα της ανθρώπινης δημιουργικότητας ανταλλάσσονται το ένα με το άλλο, διαθέτουν ανταλλακτική αξία. Η ανταλλακτική αξία ενός είδους χρειάζεται να οριστεί ώστε η ανταλλαγή του με κάτι άλλο να μπορεί να προσδιοριστεί και να ισορροπεί. Η ίδια η ανταλλακτική αξία εμφανίζεται ως σχέση ποσοτική, προκειμένου να προσδιοριστεί η αναλογία με την οποία οι αξίες χρήσης ενός είδους ανταλλάσσονται με τις αξίες χρήσης ενός άλλου είδους, με την μεταξύ τους σχέση να μεταβάλλεται συνεχώς στο τόπο και χρόνο.

Πέρα, όμως, από τις συγκεκριμένες ιδιότητες του κάθε είδους, που καθιστά το καθένα απ' αυτή συγκεκριμένη αξία χρήσης, όλα τα διάφορα είδη έχουν ως κοινό σημείο ότι αποτελούν προϊόντα της ανθρώπινης εργασίας, δηλαδή «ξοδεμένης ανθρώπινης εργατικής δύναμης άσχετα από τη μορφή που ξοδεύτηκε» (Μαρξ 2002: 52). Είναι αυτή η κοινή υπόσταση που επιτρέπει τον υπολογισμό της αξίας ανταλλαγής ενός είδους, ενός εμπορεύματος, με κριτήριο τον μέσο ή, αλλιώς, τον *κοινωνικά αναγκαίο* χρόνο εργασίας, που δεν είναι άλλος παρά ο χρόνος που είναι απαραίτητος στις όποιες δεδομένες ιστορικο-κοινωνικές συνθήκες για τη δημιουργία του. Δηλαδή, οι συνθήκες, στις οποίες μόλις έγινε αναφορά, μεταβάλλονται επηρεαζόμενες από τον καταμερισμό της εργασίας, τις τεχνολογίες που χρησιμοποιούνται, τους ρυθμούς εργασίας, το επίπεδο παραγωγικότητας, κ.ο.κ. Η κοινή τους συνισταμένη, χωρικά και χρονικά, αποτελεί τον *κοινωνικά αναγκαίο χρόνο* εργασίας. Την αξία ανταλλαγής ο Μαρξ την ονομάζει για ευκολία και διάκριση από την αξία χρήσης, απλά «αξία» χωρίς άλλο προσδιορισμό.

Εμπόρευμα

Για τον Μαρξ το εμπόρευμα είναι κάτι που έχει δημιουργηθεί ως αποτέλεσμα ανθρώπινου μόχθου και προκειμένου να πουληθεί σε μια αγορά. Ακόμη, η δημιουργία του κάθε εμπορεύματος αποσκοπεί στην ικανοποίηση μιας ανάγκης. Η παραγωγή εμπορευμάτων εμφανίζεται σε πολλές κοινωνίες πριν την επικράτηση του καπιταλισμού (ή αλλιώς κεφαλαιοκρατίας). Σ' αυτές τις κοινωνίες, στις οποίες το αγροτικό στοιχείο συνήθως δεσπόζει, η παραγωγή εμπορευμάτων συνυπάρχει αλλά και υποτάσσεται στην παραγωγή για αυτοκατανάλωση, η οποία συμβαίνει εκτός του εμπορικού κυκλώματος και η οποία κυριαρχεί. Όταν, όμως, η παραγωγή εμπορευμάτων γενικευτεί, όταν καταστεί περισσότερο διαδεδομένος και έτσι γενικός τρόπος με τον οποίο οργανώνονται οι οικονομικές δραστηριότητες σε μία κοινωνία, τότε ο Μαρξ θεωρεί πως επικρατεί το καπιταλιστικό σύστημα. Αυτό σηματοδοτείται, πέραν κάθε αμφισβήτησης, όταν αυτή η γενίκευση της εμπορευματικής παραγωγής φτάσει να αναπτυχθεί τόσο ώστε να συμπεριλάβει και την αγορά/πώληση της ανθρώπινης εργατικής δύναμης, η οποία και αυτή έχει καταστεί εμπόρευμα.

Να σημειωθεί ακόμα, ότι στα εμπορεύματα, στα είδη που ανταλλάσσονται, ο Μαρξ επισημαίνει ότι η εργασία έχει διπλή μορφή. Αφενός, είναι ξόδεμα αφηρημένης ανθρώπινης εργασίας που δημιουργεί την αξία γενικώς του εμπορεύματος. Αλλά επίσης είναι και ξόδεμα εργατικής δύναμης, αυτής που έχει ιδιαίτερα σκόπιμα χαρακτηριστικά και η οποία δημιουργεί αξίες χρήσης.

Φετιχισμός

Ο Μαρξ, διαπιστώνει ότι μόλις ένα προϊόν της εργασίας δημιουργηθεί και λάβει την μορφή του εμπορεύματος, τότε αποκτά έναν αινιγματικό και μυστηριώδη χαρακτήρα. Ο χαρακτήρας αυτός, θα υποστηρίξει, οφείλεται στην ίδια την εμπορευματική μορφή που διαστρεβλώνει στις αντιλήψεις των ανθρώπων αυτό που πραγματικά γίνεται. Θεωρεί ότι το μυστηριώδες της εμπορευματικής μορφής συνίσταται στο ότι αντανάκλα στις αντιλήψεις τους τα κοινωνικά χαρακτηριστικά της δικής τους εργασίας τους, τα οποία, ωστόσο αυτοί εκλαμβάνουν ως φυσικές κοινωνικές ιδιότητες των ίδιων εμπορευμάτων. Έτσι,

η ομοιότητα των ανθρώπινων εργασιών αποκτάει την εμπράγματα μορφή της όμοιας αξιακής αντικειμενικότητας των προϊόντων της εργασίας. Το μέτρο του ξοδέματος της ανθρώπινης

εργασίας με τη χρονική της διάρκεια αποχτά τη μορφή του μεγέθους της αξίας των προϊόντων της εργασίας. Τέλος, οι σχέσεις ανάμεσα στους παραγωγούς, μέσα στις οποίες πραγματοποιούνται αυτοί οι κοινωνικοί καθορισμοί των εργασιών τους, αποκτούν τη μορφή μιας κοινωνικής σχέσης των προϊόντων της εργασίας (Μαρξ 2002: 85).

Μπορούμε να πούμε ότι αποδίδεται σε ένα πράγμα (ή ένα προϊόν) ένα χαρακτηριστικό που στην πραγματικότητα αποτελεί ένα κοινωνικό προϊόν. Αυτή η απόδοση προέρχεται από το γεγονός ότι σε μία κοινωνία που στηρίζεται στα εμπορεύματα η κοινωνική εργασία, οι κοινωνικές σχέσεις ανάμεσα σε παραγωγούς και η αμοιβαία αλληλεξάρτηση εκδηλώνονται μόνο και αποκλειστικά στην αγορά, κατά τη διάρκεια της ανταλλαγής. Συνεπώς, η αξία ενός εμπορεύματος καθορίζεται ανεξάρτητα από τους άμεσους παραγωγούς και έτσι φαίνεται ότι είναι αυτή που προσδιορίζει την αξία του, λαμβάνοντας υπόψη, προφανώς, την εκτίμηση των χαρακτηριστικών του κάθε εμπορεύματος. Αυτή η διαδικασία συσκοτιζόμενη εμφανίζεται στις αντιλήψεις των ανθρώπων ως εάν να υπάρχουν σχέσεις ανάμεσα σε εμπορεύματα αντί των υφιστάμενων σχέσεων ανάμεσα σε παραγωγούς. Οπότε, καταλήγουν να νομίζουν πως οι κοινωνικές σχέσεις των ίδιων των παραγωγών με τη συνολική εργασία είναι κοινωνικές σχέσεις αντικειμένων που υπάρχει έξω απ' αυτούς· οι κοινωνικές σχέσεις που συνάπτονται μεταξύ ανθρώπων ως παραγωγών στην διαδικασία της παραγωγής παίρνει στα μάτια τους τη φαντασμαγορική μορφή μίας σχέσης ανάμεσα σε πράγματα. Νομίζουν πως τα πράγματα-εμπορεύματα έχουν τις δικές ζωές, σαν να είναι αυτοτελείς μορφές που βρίσκονται σε σχέσεις τόσο μεταξύ τους όσο και με τους ανθρώπους που τα δημιούργησαν. Την αντιστροφή αυτή ο Μαρξ την ονομάζει φετιχισμό των εμπορευμάτων και θεωρεί ότι αποτελεί μία πλάνη αδιαχώριστη από την ίδια την εμπορευματική παραγωγή.

Εικόνα 2.2 - Ρωμαϊκά νομίσματα: Χρυσοί Σόλιδοι (συμπαγής χρυσός).⁴

Κεφάλαιο

Στη συνέχεια, θα γίνει αναφορά σε τρεις μόνον διαστάσεις του κεφαλαίου.

Πρώτον, το κεφάλαιο για τον Μαρξ έλκει την καταγωγή του από τη συσσώρευση χρήματος. Έχει δε νόημα να αναφέρεται κανείς σ' αυτό μόνο μετά την εμφάνιση του χρήματος στο ιστορικό προσκήνιο και μόνο αφού η κυκλοφορία εμπορευμάτων έχει δημιουργήσει και αναπτύξει την χρηματική σχέση. Ως λέξη, το κεφάλαιο αναφέρεται αρχικά στην κεφαλή των Ρωμαίων αυτοκρατόρων που απεικονιζόταν στην μία όψη των ρωμαϊκών νομισμάτων, αποτελεί δε συνδήλωση του χρήματος, της συσσώρευσής του και της ισχύος (δες εκόνα 2.1). Με τη σύγχρονη έννοια εμφανίζεται στην αγγλική γλώσσα περί το 1611 μ.χ. και προέρχεται από την φράση «επιχορήγηση σε κεφάλαιο» (capital grant). Αυτό σημαίνει μία παραχώρηση γης από τον μονάρχη για να αποτελέσει τη βάση μίας νέας ακίνητης περιουσίας, δηλαδή έχει τη διάσταση της (αρχικής) χρηματοδότησης και επίσης συνυποδηλώνει την ισχύ.

Δεύτερον, στον Μαρξ εμφανίζεται η διάκριση ανάμεσα στο χρήμα, το οποίο είναι *κεφάλαιο* και στο χρήμα που είναι *μόνο χρήμα*. Η διαφορά ανάμεσά τους προκύπτει από τη διαφορά στη μορφή της κυκλοφορίας. Έτσι, χρήμα το οποίο αποκτάται προκειμένου να αγοραστεί κάτι είναι απλώς χρήμα που διευκολύνει την αναταλλαγή εμπορευμάτων. Αυτή η μορφή απεικονίζεται από την φόρμουλα «E - X - E», δηλαδή «Εμπόρευμα - Χρήμα - Εμπόρευμα».

Όμως, όταν το χρήμα χρησιμοποιείται για να αγοραστεί κάτι για να μεταπωληθεί, τότε αυτό το χρήμα καθίσταται *κεφάλαιο*. Βέβαια, στην περίπτωση αυτή το κεφάλαιο υπάρχει μόνο εντός της διαδικασίας της αγορά και πώλησης, ως χρήμα που εκταμιεύεται προκειμένου να επιστραφεί. Η σχέση αυτή αποτυπώνεται στην φόρμουλα «X - E - X», ήτοι «Χρήμα - Εμπόρευμα - Χρήμα» και δηλώνει ότι το κεφάλαιο υπάρχει μόνο εντός της διαδικασίας αγοροπωλησίας.

Όταν το χρήμα χρησιμεύει για την αγορά ενός αγαθού η κατανάλωση του οποίου επιφέρει μία αύξηση στην αξία του εμπορευματος, η οποία πραγματώνεται με την πώλησή του, δηλαδή για ένα κέρδος, τότε το χρήμα είναι *κεφάλαιο*. Αυτή τη μετατροπή του χρήματος σε κεφάλαιο δηλώνει η φόρμουλα «X - E - X'» ή «Χρήμα - Εμπόρευμα - Περισσότερο Χρήμα».

Τρίτον, για τον Μαρξ το κεφάλαιο είναι μεν πλούτος αλλά όχι μόνον ή αποκλειστικά πλούτος. Είναι πλούτος ο οποίος έχει προκύψει από τη διαδικασία της κυκλοφορίας, κατά έναν ιστορικά προσδιορισμένο τρόπο και έχει μία ιστορικά προσδιορισμένη μορφή. Απ' αυτή

την άποψη, δεν είναι πλούτος αχρονικά, ενώ τονίζει την κοινωνική του υπόσταση. Με διεισδυτικότητα θα πει ότι:

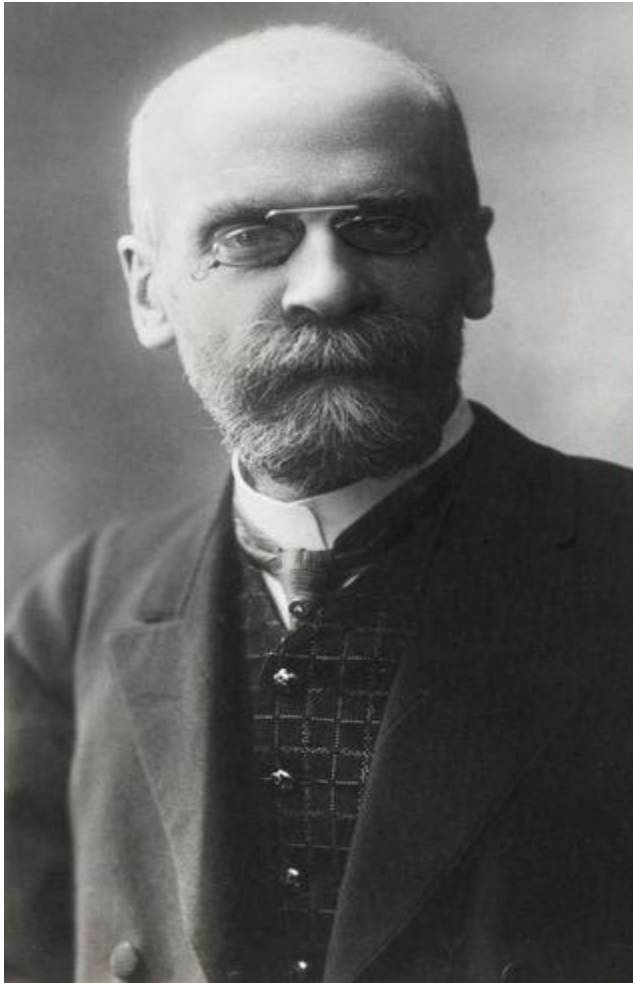
... το κεφάλαιο δεν είναι πράγμα, αλλά κοινωνική σχέση ανάμεσα σε πρόσωπα, που πραγματοποιείται με τη μεσολάβηση πραγμάτων (Μαρξ 2002: 790).

Συνεπώς, μπορούμε να σημειώσουμε ότι η σημασία του αποκάλυψης της ουσίας της αξίας, του εμπορεύματος, του φетиχισμού και του κεφαλαίου για την οικονομική κοινωνιολογία είναι μεγάλη. Αποκαλύπτει την κοινωνική ουσία αυτών των φαινομενικά οικονομικών στοιχείων και την ιστορικότητά τους. Καταδεικνύει ότι τα αποτελέσματα της κοινωνικής συνεργασίας και των αποτελεσμάτων της παραγωγικής προσπάθειας βρίσκονται πίσω από τις φαινομενικές σχέσεις μεταξύ εμπορευμάτων και χρήματος και αναδεικνύει τον έντονα κοινωνικό τους χαρακτήρα. Ευρύτερα, στον Μαρξ θα πρέπει να πιστωθούν η αποκάλυψη ότι πολλές όψεις της κοινωνικής συμπεριφοράς επηρεάζονται σημαντικά από τα οικονομικά συμφέροντα και ότι ο ρεαλισμός χαρακτηρίζει το έργο του.

Συνολικά, η προσέγγιση του Μαρξ, η οποία είναι ολιστική, του τύπου της πολιτικής οικονομίας, έχει μια εξαιρετική συνάφεια με τον τρόπο με τον οποίο η σύγχρονη ή «νέα» οικονομική κοινωνιολογία τοποθετείται απέναντι στα οικονομικά φαινόμενα. Προτρέχοντας, να πω ότι η τελευταία, όπως προκύπτει από τις αναλύσεις ορισμένων οικονομικών κοινωνιολόγων (βλ. Swedberg 1990), αντιμετωπίζει τα οικονομικά φαινόμενα ως εξαρτώμενα από τις κοινωνικές σχέσεις και ταυτόχρονα ως συμμετέχοντα στη συγκρότηση των κοινωνικών σχέσεων. Ως προς αυτό, λοιπόν, συνάδει με τις λιγότερο ντετερμινιστικές όψεις του μαρξικού έργου.

Εμίλ Ντυρκέμ

Ο Εμίλ Ντυρκέμ (1858–1917) αποτελεί μία εξαιρετικά σημαντική μορφή της γενικής κοινωνιολογίας. Θεωρούσε ότι η σπουδή της κοινωνικής διάστασης, ή αλλιώς του κοινωνικού στοιχείου θα πρέπει να γίνει με τρόπο ανάλογο προς αυτόν των φυσικών επιστημών. Ο λόγος είναι πως η συλλογική ζωή δεν προκύπτει από την ατομική ζωή, αλλά ούτε μπορεί να εξηγηθεί από την θέληση ή την πορεία ορισμένων ατόμων ακόμα και εάν αυτά διέθεταν μεγάλη ισχύ ή δυνατότητα επιβολής της βούλησής τους. Αντίθετα χρειάζεται να μελετηθεί το θεσμικό πλαίσιο της κοινωνικής ζωής για να εξηγηθεί πώς αυτή σε αδρές γραμμές εκτυλίσσεται. Προς αυτή δε την κατεύθυνση αναζητούσε τη διατύπωση γενικών νόμων αναφορικά με τα κοινωνικά φαινόμενα. Έτσι, θεωρούσε ότι η ενδελεχής μελέτη των «ηθικών γεγονότων» και των επιδράσεών τους σε συγκεκριμένες μορφές κοινωνικής οργάνωσης θα επέτρεπε την εξαγωγή κριτηρίων αναφορικά με τον προσανατολισμό στην κοινωνική δράση. Απ'αυτή την άποψη, επιζητούσε να φωτίσει την επίδραση των θεσμών στην ατομική (κοινωνική) συμπεριφορά (Trigilia 2002: 77).

Εικόνα 2.3 - Ο Εμίλ Ντυρκέμ σε ώριμη ηλικία

Ωστόσο, το έργο του δεν έχει τη φήμη ότι πραγματεύεται ιδιαίτερα τα οικονομικά φαινόμενα. Αληθεύει δε, ότι ο Ντυρκέμ, συγκρινόμενος με τους λοιπούς «ιδρυτές-πατέρες» της κοινωνιολογίας, γνώριζε λιγότερα για τα οικονομικά (Swedberg 2003), δεν συνέγραψε ειδικά για οικονομικά ζητήματα, ενώ γενικότερα η συνεισφορά του στην οικονομική κοινωνιολογία είναι περιορισμένη. Όμως, είναι γεγονός ότι στο πρώτο σημαντικό του έργο που αποτέλεσε τη διδακτορική του διατριβή, τον *Καταμερισμό της Εργασίας στην Κοινωνία*, το θέμα που τον απασχολεί είναι καθόλα πολύ κοντά στην οικονομική κοινωνιολογία. Ο Ντυρκέμ αναγνώριζε ότι οι οικονομολόγοι, όπως ο Άνταμ Σμιθ, αντιμετώπιζαν τον καταμερισμό της εργασίας αποκλειστικά ως οικονομικό φαινόμενο και τόνιζαν την μεγάλη επίδραση που η ανάπτυξή του έχει για την αύξηση της παραγωγής. Αλλά αυτό που οι οικονομολόγοι αδυνατούν να δουν είναι η κοινωνική διάσταση αυτού του καταμερισμού, η οποία καθιστά δυνατή την συνεκτικότητα της κοινωνίας μέσα από τη δημιουργία μυριάδων αλληλεξαρτήσεων.

Αναμφίβολα, το έργο αυτό του Ντυρκέμ έχει σημασία για την κοινωνιολογική ανάλυση της οικονομίας. Εξάλλου, απ' την δική του πλευρά, ο συστηματικός μελετητής του έργου του Ντυρκέμ Philip Steiner, έχει με ενεργό τρόπο επιχειρήσει να φέρει στο προσκήνιο τις συμβολές του πρώτου, όπως και της ομάδας που απ' ευθείας επηρέασε, των ντυρκεμιακών, στην οικονομική κοινωνιολογία. Ο Steiner έχει δείξει, σε μία σειρά άρθρων και σε ένα βιβλίο, ότι πραγματικά θα πρέπει συμπεριληφθεί ο Ε. Ντυρκέμ στους προπάτορες της οικονομικής κοινωνιολογίας (Steiner 1992, 2010).

Ξέρουμε λοιπόν ότι στο έργο του ο Ντυρκέμ –πάντα υπό την λογική των γενικών νόμων που επιδρούν στην ανθρώπινη κοινωνική δράση– σημείωνε ότι θα πρέπει να ληφθεί υπόψη η επίδραση των θεσμών και των θεσμικών ρυθμίσεων. Ένα σχετικό παράδειγμα είναι η επίδραση των εκπαιδευτικών θεσμών στην κοινωνική συμπεριφορά των ατόμων, τα οποία διαμορφώνονται σε ένα βαθμό απ’ αυτούς. Οι θεσμοί για τον Ντυρκέμ, άπαξ και θεσπιστούν, θέτουν το πλαίσιο ενεργοποίησης των κοινωνικών σχέσεων αλλά και των οικονομικών δραστηριοτήτων. Ευρύτερα, θα ορίσει την κοινωνιολογία ως την επιστήμη των θεσμών, της γέννησης και της λειτουργίας τους.

Αυτή η εστίαση χαρακτηρίζει και τον *Καταμερισμό της Εργασίας στην Κοινωνία*. Ο Ντυρκέμ επισημαίνει ότι η ανάπτυξη του καταμερισμού της εργασίας δεν μπορεί να είναι το αποτέλεσμα της ατομικής δράσης ορισμένων ατόμων, τα οποία διείδαν την οικονομική ωφέλεια που αυτή η ανάπτυξη μπορεί όντως να επιφέρει. Ο λόγος είναι ότι τα μεμονωμένα άτομα δεν μπορούσαν να προβλέψουν τις δυνητικά θετικές επιπτώσεις που θα είχε για αυτά η ανάπτυξη του καταμερισμού της εργασίας ώστε και να την επιδιώξουν. Εμφανώς, ένας τέτοιος ισχυρισμός θα σήμαινε πως θα αντιμετώπιζε κανείς τα αποτελέσματα της κοινωνικής δράσης ως το αρχικό αίτιο που τα δημιούργησε.

Σταδιακά, οι κατακερματισμένες και απομονωμένες μικρού μεγέθους κοινότητες, που ήταν αδιαφοροποίητες και εσωτερικά ομοιογενείς λόγω της διαρθρωτικής ομοιότητας των μελών τους (και απ’ αυτή την άποψη συνεκτικές κοινωνίες), έδωσαν τη θέση τους σε άλλα πιο σύγχρονα κοινωνικά μορφώματα. Αυτό έγινε λόγω της πληθυσμιακής αύξησης, που ενίσχυσε την αστικοποίηση και τις επικοινωνίες, περιόρισε την κοινωνική απομόνωση και διέυρνε την κλίμακα και την ποικιλομορφία της οικονομικής δραστηριότητας. Η ανάπτυξη του καταμερισμού της εργασίας στις σύγχρονες «οργανικού» τύπου σύνθετες κοινωνίες, η οποία έχει επιπτώσεις στις δράσεις των κοινωνιών, συνέβη λόγω της επίδρασης εξωατομικών παραγόντων. Οδήγησε δε στην ενίσχυση της «ηθικής πυκνότητας» των μελών της νέας διαμορφούμενης ενιαίας κοινωνίας, αλλά και στην ενδυνάμωση του επιβιωτικού ανταγωνισμού μεταξύ των ατόμων που τα κατήυθνε σε μεγαλύτερη κοινωνική διαφοροποίηση και εξειδίκευση προκειμένου να μπορέσουν να επιβιώσουν στο νέο κοινωνικό πλαίσιο. Πραγματικά, η οργάνωση των οικονομικών δραστηριοτήτων στις σύγχρονες κοινωνίες είχαν κοινωνικά αποσταθεροποιητικές επιδράσεις. Αυτό προκαλείται από τις μη κανονικές μορφές που μπορεί να λάβει ο καταμερισμός της εργασίας. Κατάσταση που έθετε το πρόβλημα της κοινωνικής τάξης, κατά την έννοια της κοινωνικής ευταξίας, στο επίκεντρο των αναζητήσεων του Ντυρκέμ και το οποίο αποτέλεσε κεντρικό ζήτημα στη σκέψη του.

Στη νέα κατάσταση όπου ο εξατομικευμένος ανταγωνισμός είναι αποδεκτός, οι κοινωνικοί κανόνες δεν παύουν να υπάρχουν ούτε μειώνεται η ηθική επίδραση των θεσμικών ρυθμίσεων, οι οποίες ενισχύονται ενώ αναδεικνύονται σε μέγιστη σημασία οι διάφορες συμβάσεις. Όμως, ο Ντυρκέμ θεωρεί ότι «από μόνη της η σύμβαση δεν επαρκεί, αλλά είναι εφικτή μόνο λόγω της ρύθμισης των συμβάσεων, η οποία είναι κοινωνικής προέλευσης» (αναφέρεται σε, Swedberg 2002: 19).

Έτσι, ενώ οι συμβολαιακές σχέσεις ενισχύονται, οι μη-συμβολαιακές σχέσεις παραμένουν σε ισχύ ή και ενισχύονται περισσότερο υπό την κάλυψη των νομικών και ηθικών θεσμών. Ένα παράδειγμα βρίσκεται στις οικογενειακές σχέσεις, οι οποίες περιλαμβάνουν υποχρεώσεις και δεσμεύσεις που δεν είναι το αποτέλεσμα σύμβασης, αλλά γίνονται σεβαστές προκειμένου να μην υπάρξουν νομικές επιπτώσεις. Δεν είναι τα πάντα σε μία σύμβαση συμβολαιακά. Γίνεται λοιπόν σαφές ότι το κράτος δεν περιορίζει τις παρεμβάσεις του στις κοινωνικές σχέσεις μόνο στο νομικό επίπεδο. Αντίθετα, επεκτείνει τον θεσμικό-παρεμβατικό του λόγο και δράση παντού. Ακόμα δε οι ίδιες οι συμβάσεις δεν είναι μόνο νομικές δεσμεύσεις, αλλά περιλαμβάνουν μη-συμβολαιακά στοιχεία από τα οποία

εξαρτάται η αποτελεσματικότητά τους. Τέτοιο παράδειγμα αποτελούν οι παραδόσεις και οι ηθικοί κώδικες που εμπεριέχουν οι ποικίλες επαγγελματικές πρακτικές.

Για τον Ντυρκέμ η ανάπτυξη του καταμερισμού της εργασίας δεν είναι μία χωρίς προβλήματα ευθύγραμμη διαδικασία. Αντίθετα, καθώς συντελείται σε συνθήκες έντασης και κοινωνικής σύγκρουσης, όπως όταν εμφανίζεται οικονομική κρίση ή όταν συγκρούεται η εργασία με το κεφάλαιο, μπορεί να εμφανιστεί διαταραχή, όπως είναι η ανισομέρεια και η εμφάνιση αποσταθεροποιητικών αποτελεσμάτων. Έτσι, όταν η διαφοροποίηση που επιφέρει ο καταμερισμός της εργασίας αναπτύσσεται πιο γρήγορα απ' όσο η ανάπτυξη των θεσμικών ρυθμίσεων που περιέχουν ένα κοινά αποδεκτό ηθικό πλαίσιο, τότε δημιουργείται έλλειμμα ως προς το δεύτερο και κάνει λόγο για *ανομία*. Ανομία δεν είναι τόσο η απουσία νόμων ή ρυθμίσεων όσο η έλλειψη δεσμευτικής ισχύος τους – δεν δεσμεύεται αποτελεσματικά η συμπεριφορά των μελών της κοινωνίας. Ο Ντυρκέμ συνδέει τις ανομικές τάσεις με την οικονομική δραστηριότητα και ανάπτυξη, που χαρακτηρίζει τις σύγχρονες δυτικού τύπου κοινωνίες. Καθώς η εν λόγω δραστηριότητα και ανάπτυξη ενέχει το συνεχές γκρέμισμα αυτού που υφίσταται για να αναπτυχθεί το νέο και καινοτομικό (διαδικασία που έχει μια αναλογία με την «δημιουργική καταστροφή» του σύγχρονου καπιταλισμού στην οποία αναφέρθηκε αργότερα ένας άλλος μελετητής της οικονομική κοινωνιολογίας, ο Τζ. Α. Σουμπέτερ), απορρυθμίζονται οι υφιστάμενες κοινωνικο-οικονομικές συμβάσεις, οξύνονται οι ανισότητες, χαλαρώνουν οι κοινωνικοί δεσμοί. Όταν συμβαίνουν αυτά, τα κανονιστικά πρότυπα χάνουν τη δεσμευτική τους ισχύ και οδηγούμαστε στον «εγωισμό» και τις ανομικές εκδηλώσεις (βλ. Swedberg 1987: 32-4). Ακόμα, ο Ντυρκέμ δέχεται ότι στην πορεία είναι πολύ πιθανόν η αγορά να επιφέρει μια εξισορρόπηση. Όμως παραμένει το γεγονός ότι η ανάπτυξη του καταμερισμού της εργασίας στις σύγχρονες δημοκρατικές, βιομηχανικές, καπιταλιστικές και πάντως νεωτερικές κοινωνίες, έχει σημαντικό κοινωνικό κόστος.

Εξάλλου, όταν λόγω της μεταβολής στον καταμερισμό της εργασίας οι υφιστάμενοι κανόνες και ρυθμίσεις καθίστανται ανεπαρκείς για την τακτοποίηση των προβλημάτων, τότε ο καταμερισμός της εργασίας γίνεται *καταναγκαστικός*. Ο καταναγκασμός δε αυτός μπορεί να αφορά τόσο στην ανάθεση των εξειδικευμένων ρόλων, όσο και στη ρύθμιση της ανταμοιβής για τους ρόλους αυτούς (Trigilia 2002: 83).

Ένα σημαντικό μέλημα του Ντυρκέμ ήταν ότι η οικονομική πρόοδος που σημειωνόταν σε ορισμένες δυτικές χώρες θα μπορούσε αφήνοντας ασύδοτη την ατομική απληστία, να αποσταθεροποιήσει και τελικά να καταστρέψει την κοινωνία. Το ζήτημα αυτό συχνά εμφανίζεται με όρους ιδιωτικού έναντι γενικού συμφέροντος και θεωρεί ότι το πρώτο θα πρέπει να περιοριστεί σε σχέση με το δεύτερο. Ουσιαστικά, χωρίς να το αναφέρει ρητά, ο Ντυρκέμ ασκεί μία κριτική στον ρόλο της αγοράς ως ρυθμιστικό μηχανισμό των οικονομικών δραστηριοτήτων. Θεωρεί ότι θα πρέπει μεν θεσμικά να ελέγχεται ποικιλόμορφα η λειτουργία της αγοράς, λ.χ. από το κράτος, αλλά ότι αυτό από μόνο του δεν επαρκεί. Χρειάζεται να υπάρχουν και μη οικονομικές παρεμβαίνουσες συνιστώσες, όπως είναι τα κοινώς αποδεκτά κριτήρια αξιολόγησης ως προς τη σχέση ανάμεσα στην απόδοση και το αντιστάθμισμα για διάφορες εξειδικευμένες λειτουργίες. Ο λόγος γι αυτό είναι πως ακριβώς επειδή τα ζητήματα, όπως υποστηρίζει, δεν είναι μόνο οικονομικά αλλά κυρίως κοινωνικά, έχει σημασία ο βαθμός κατά τον οποίο οι σχέσεις ανταλλαγής ανάμεσα σε διαφορετικούς εξειδικευμένους ρόλους και των ανταποδόσεών τους έχουν γίνει αποδεκτοί. Μια τέτοια θεώρηση της αγοράς δηλώνει βέβαια την κοινωνική της κατασκευή και τη δυνατότητα επανακατασκευής της, ενώ αναγνωρίζει την έλλειψη ισορροπίας, την οποία επιδιώκει να αντιμετωπίσει και να αναμορφώσει με κριτήριο την κοινωνική αξία (Trigilia 2002: 85-6).

Όπως προαναφέρθηκε, ο ίδιος ο Ντυρκέμ δεν δημιούργησε έργα που μπορούν απ' ευθείας να αναχθούν στον υποκλάδο της οικονομικής κοινωνιολογίας. Παρά ταύτα, υποστήριξε με θέρμη την ανάπτυξή της. Αυτό το έκανε κυρίως ενθαρρύνοντας τους φοιτητές του να εξειδικευτούν σε αυτό τον τομέα. Επίσης, δημοσίευε τακτικά στο περιοδικό που

εξέδιδε, την *L'Année Sociologique* (*Κοινωνιολογική Χρονιά*) άρθρα ενδιαφέροντος οικονομικής κοινωνιολογίας. Ακόμα, διατηρούσε μία κριτική στάση σε ορισμένες βασικές παραδοχές των οικονομικών, όπως είναι η αντίληψη για τον *homo economicus* (οικονομικό άνθρωπο), την οποία κρίνει ως μία αποσπασματική, ακατάλληλη αφαίρεση που επιχειρεί να διαχωρίσει το οικονομικό στοιχείο από το κοινωνικό και να αγνοήσει το τελευταίο.

Αναγνωρίζει επίσης τη μεγάλη σημασία των ιδιοτελών ατομικών συμφερόντων στην οικονομική ζωή. Σημειώνει, όμως, ότι η οικονομική ζωή δεν είναι μόνον συμφέροντα και ηθική κενό. Αντίθετα, χαρακτηρίζεται από την παρουσία συνηθειών, ιδεών και τάσεων, στα οποία ενυπάρχουν τα ηθικά στοιχεία, οι οποίες έχουν εντυπωθεί στους ανθρώπους κατά τη διάρκεια της κοινωνικοποίησής τους, οι οποίες είναι παρούσες, επιδρούν στις σχέσεις τους και έχουν ιδιαίτερη βαρύτητα.

Επίσης, ο Ντυρκέμ ασκεί κριτική στην οικονομική ανάλυση, σ' αυτό που χαρακτηρίζει ως «ιδεολογική τάση των οικονομικών». Σημειώνει την απουσία εμπειρικής έρευνας από κοινού με την πρακτική της οικονομικής να επιχειρεί να κατανοήσει πως λειτουργεί η οικονομία στη βάση απλών λογικών αναλύσεων. Άσκησε κριτική στους οικονομολόγους, αφού θεωρούσε ότι, με εν πολλοίς επιλεκτικές και αυθαίρετες υποθέσεις, χρησιμοποιούν ορισμένες συνισταμένες με βάση τις οποίες κατασκευάζουν έναν συχνά αποκλειστικά οικονομικό κόσμο· έναν κόσμο που στη μερικότητά του είναι εξωπραγματικός και τελικά δεν υφίσταται. Ουσιαστικά, διατείνεται, οι οικονομολόγοι υποκαθιστούν την εμπειρική πραγματικότητα με τις δικές τους ιδέες και κατόπιν αντλούν συμπεράσματα απ' αυτές, τα οποία παρουσιάζουν ως εφαρμόσιμα για την κοινωνία, την οποία επιλέγουν να μην μελετήσουν (Swedberg 2003). Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι η κριτική αυτή έχει ακόμα και σήμερα μια απήχηση καθώς σε ορισμένες περιπτώσεις θέτει ακριβώς υπό αμφισβήτηση τις προϋποθέσεις, τις μεταβλητές ή τα κριτήρια, που οι οικονομολόγοι θέτουν στα μοντέλα τους, καθώς κρίνονται ως περιορισμένα και μονόπλευρα.

Μαξ Βέμπερ

Ο Μαξ Βέμπερ (1864-1920) είναι ένας εκ των θεμελιωτών της σύγχρονης κοινωνιολογίας. Ο D. MacRae χαρακτηρίζει τον Βέμπερ σαν ένα *μάγο* της κοινωνιολογίας από την άποψη ότι το έργο του αποπνέει ένα στοιχείο δυσνόητης ασάφειας, μαζί με γνώσεις καθώς και την υπαινισσόμενη υπόσχεση της αποκάλυψης. Ταυτόχρονα, θα πρέπει να συμφωνήσει κανείς μαζί του ότι ο Βέμπερ αποτελεί μία συνεχή ζωντανή παρουσία για την κοινωνιολογία καθώς υποχρεώνει τους θεράποντες αυτής της επιστήμης να διαλέγονται αδιάλειπτα με την ανεξάντλητη σκέψη του (MacRae 1987: 13-5).

Ο Βέμπερ ήταν ο πρώτος που χαρακτηρίζεται από διαρκή προσπάθεια να αναπτύξει μια διακριτή οικονομική κοινωνιολογία. Η προσπάθειά του αυτή ήταν διττή καθώς επιχειρεί να θέσει τόσο τα θεωρητικά θεμέλιά της, όσο και να εκπονήσει σχετικές εμπειρικές έρευνες (Swedberg 2003). Στο εγχείρημά του αυτό ενισχυτικό ρόλο είχε το γεγονός ότι δεν περιορίστηκε αποκλειστικά με την κοινωνιολογία. Καθώς ήταν διανοητής με έργο κατεξοχήν διεπιστημονικό, ασχολήθηκε με ιδιαίτερη άνεση και αποτελεσματικότητα στο ογκώδες έργο του με ζητήματα οικονομικής ιστορίας και οικονομικής (όπου διετέλεσε για αρκετά χρόνια καθηγητής), νομικής, πολιτικής επιστήμης, μεθοδολογίας, κοινωνιολογίας της θρησκείας και φιλοσοφίας. Ο στοχαστής αυτός επικεντρώθηκε στη μελέτη των οικονομικών φαινομένων, τα οποία τον απασχόλησαν τόσο ερευνητικά όσο και μεθοδολογικά. Η πρώτη καθαρά κοινωνιολογική μελέτη του, η *Προτεσταντική Ηθική της Εργασίας και το Πνεύμα του Καπιταλισμού* (Βέμπερ 2000 [1904-5]) αποτελεί θεμελιακής σημασίας κείμενο της οικονομικής κοινωνιολογίας. Επίσης, στο έργο του *Οικονομία και Κοινωνία* (Weber 1978), στο δεύτερο κυρίως κεφάλαιο, και στην *Γενική Οικονομική Ιστορία* (Weber 1981), χαράσσει

το πρόγραμμά του για την οικονομική κοινωνιολογία. Εκεί θέτει σε πρώτη διάταξη την αναγκαιότητα να λαμβάνεται υπόψη τόσο το νόημα που οι δρώντες δίδουν στα οικονομικά φαινόμενα, όσο και η κοινωνική διάσταση που αυτά έχουν (Smelser and Swedberg 1994: 11).⁵

Προτεσταντική Ηθική της Εργασίας και το Πνεύμα του Καπιταλισμού

Στη γενικότερη προσέγγισή του ο Βέμπερ, ακολουθώντας την νέο-Καντιανή διδασκαλία του Ρίκερτ (Rickert), θεωρούσε κάθε μονο-παραγοντική ερμηνεία,⁶ (όπως την Μαρξιστική, την οποία αντιλαμβάνονταν ως τέτοιου είδους, επειδή τονίζει τη σημασία των υλικών-οικονομικών παραγόντων, στην οποία αποδίδει προτεραιότητα) λαθεμένη. Λαθεμένη γιατί δεν επέτρεπε την ανάδειξη αυτού το οποίο είναι ατομικά ειδικό και ξεχωριστό το οποίο θεωρούσε ως το βασικό αντικείμενο της κοινωνιολογίας (MacRae 1987: 59). Από αυτή την οπτική γωνία, επιχειρεί να αναλύσει την μοναδικότητα του δυτικού καπιταλισμού στην *Προτεσταντική Ηθική (ΠΗ)*. Η όλη του μεθοδολογική προσέγγιση δεν είναι άλλη από αυτό που έχει ονομαστεί προσέγγιση της *αποκλίνουσας περίπτωσης*. Αν ο καπιταλισμός υπήρχε και σε άλλα μέρη του κόσμου, γιατί τότε μόνο στη Δύση έλαβε τη συγκεκριμένη ειδική σύγχρονη μορφή του; Αυτή είναι η δυτική απόκλιση ή, αν προτιμάτε η δυτική ιδιαιτερότητα η οποία παραβιάζει τον γενικό κανόνα, τη νόρμα, που ήταν η μη-ανάπτυξη, έστω σε πρώιμη μορφή, του σύγχρονου καπιταλισμού σε άλλες περιοχές του κόσμου κατά τον 17^ο και 18^ο αιώνα. Η ερμηνεία λοιπόν της δυτικής παρέκκλισης θα επιτρέψει να εξηγηθεί η γενικότερη κατάσταση *στάσης* του υπόλοιπου κόσμου. Είναι δε εμφανές ότι η προσέγγισή του έχει αποτελέσματα όταν θεμελιώνεται σε ευρήματα τα οποία προκύπτουν από τη *συγκριτική* μελέτη.

Ο Βέμπερ αναφέρεται σε ορισμένες βασικές διαστάσεις των εξελίξεων οι οποίες στην πορεία έκαναν δυνατή και, κατά μία έννοια, αναπόδραστη τη διαφοροποίηση της Ευρώπης, της «Δύσης»,⁷ από τον υπόλοιπο κόσμο. Κομβικό σημείο για τον Βέμπερ είναι η ανάδυση του έλλογου στοιχείου, η λογική, η λογική απόδειξη, η εμφάνιση λογικών κατηγοριών, ο πειραματισμός, ο υπολογισμός και η ορθολογική διάσταση. Την δυτική επιστήμη διακρίνει μία πρακτική κατεύθυνση η οποία αν και δεν είναι άμεσα ή ευθύγραμμα αναγνώσιμη, όταν δούμε τα πράγματα στην ιστορική πορεία και στη διάρκειά τους, είναι δυνατόν να σκιαγραφηθεί με ευκρίνεια. Τονίζει, λοιπόν, τον ρόλο της επιστήμης σημειώνοντας πως κατά την περίοδο του ύστερου Μεσαίωνα η δυτική επιστήμη, ενώ έως τότε μοιραζόταν κοινά στοιχεία με την επιστήμη άλλων περιοχών του κόσμου, διαφοροποιείται από αυτές. Αντίστοιχες ουσιαστικές διαφοροποιήσεις ανάμεσα στην ευρωπαϊκές εξελίξεις και σ' αυτές άλλων περιοχών εντοπίζει ο Βέμπερ και σε άλλους χώρους ανθρώπινης δραστηριοποίησης. Τέτοιοι είναι η τέχνη, συγκεκριμένα η μουσική, η αρχιτεκτονική, η εκπαίδευση, η οργάνωση του κράτους και της οικονομίας (λ.χ. με την εμφάνιση της ειδικευμένης υπαλληλίας).

Την εμπειρική διαπίστωση ότι τα πράγματα εξελίχθηκαν κατά τρόπο διαφορετικό στην Ευρώπη απ' ό,τι στον υπόλοιπο κόσμο την επέκτεινε ο Βέμπερ και στη διαπίστωση ότι μόνο στην Ευρώπη εμφανίστηκε αυτό το οικονομικό και κοινωνικό σύστημα που ονομάστηκε καπιταλιστικό. Σύστημα, δηλαδή ένα σύνολο του οποίου τα μέρη αμοιβαία επηρεάζονται και μεταβάλλονται και το οποίο διαδραμάτισε και συνεχίζει έως σήμερα να διαδραματίζει έναν, κυριολεκτικά, μοιραίο ρόλο στη ζωή του καθενός μας χωριστά αλλά και όλων μαζί.

Το ερώτημα που στην περίπτωση του καπιταλισμού θέτει ο Βέμπερ είναι το εξής: γιατί; Γιατί εμφανίστηκε και αναπτύχθηκε ο καπιταλισμός στη δυτική Ευρώπη και όχι κάπου αλλού; Εάν εμφανίστηκε και αλλού, γιατί επεκράτησε η δυτικο-ευρωπαϊκή εκδοχή του; Την απάντηση του ο Βέμπερ επιχειρεί να την δώσει στο βιβλίο του για την προτεσταντική ηθική.

Αν η αναζήτηση των αιτιών της μοναδικότητας της εμφάνισης του καπιταλισμού αποτελεί το κεντρικό ερώτημα που διατρέχει την *ΠΗ*, δεν είναι το μοναδικό. Πάντως, προκειμένου να το απαντήσει ο Βέμπερ ασχολείται με το ερώτημα «τι είναι ο καπιταλισμός»; Ο αναγνώστης γρήγορα θα διαπιστώσει πως για τον συγγραφέα μας ο καπιταλισμός δεν είναι η «επιδίωξη του κέρδους», ούτε η αποθησαύριση χρήματος ή η βουλιμική απόκτηση χρημάτων και αγαθών. Με έμφαση τονίζει πως τέτοιες αντιλήψεις είναι αφελείς και δεν έχουν σχέση με τον καπιταλισμό. Μάλιστα είναι απόλυτα δυνατόν, όπως σημειώνει, το κερδοσκοπικό κίνητρο να τιθασευτεί και να μετριαστεί χωρίς να καταργηθεί το σύστημα του καπιταλισμού.

Αυτή η άποψη, διαφέρει από «αρκετά» έως «πολύ» από την τρέχουσα καθημερινή αντίληψη που πιθανόν κάποιος να έχει για τον καπιταλισμό. Ο καπιταλισμός, συχνά-πυκνά, απεικονίζεται στη καθημερινή ζωή με την εντατική και συνεχή ενασχόληση με το χρήμα. Ο Βέμπερ διατείνεται ακριβώς ότι αυτό, όπως και τα προαναφερθέντα, δεν ανταποκρίνονται στην ουσία του καπιταλισμού· για να ακριβολογούμε, στην ουσία του *σύγχρονου* καπιταλισμού. Βεβαίως για τον καπιταλισμό, ευρύτερα το καπιταλιστικό σύστημα, η προσδοκία της πρόσκτησης κέρδους έχει μία κεντρική σημασία (Βέμπερ 2000: 15-17), καθώς θέτει το όλο σύστημα σε κίνηση. Μάλιστα, ως προς αυτό το σημείο ο συγγραφέας βρίσκεται σε συμφωνία με τον Μαρξ. Όμως, αυτό είναι ένα μόνιμα ανανεωόμενο κέρδος το οποίο επιδιώκεται στα πλαίσια μιας ορθολογικά οργανωμένης δραστηριότητας την οποία ονομάζει επιχείρηση.

Ο Βέμπερ υπογραμμίζει τη σημασία που έχει για την καπιταλιστική πράξη (ή δράση) το γεγονός ότι ενέχεται σε ανταλλαγές, οι οποίες πραγματοποιούνται και διεξάγονται σε ένα πλαίσιο ειρηνικό. Η επιδίωξη του κέρδους με στρατιωτικά, γενικότερα με έκδηλα βίαια, μέσα, η άσκηση έξω-οικονομικής βίας, λ.χ. με την απειλή που οπλοφόροι (ένστολοι ή μη) μπορούν να ασκήσουν σε άοπλους εμπορευόμενους, δηλαδή ο εξαναγκασμός, η αρπαγή ή το πλιατσικολόγημα, ακόμα και όταν πραγματοποιούνται κατά τρόπο ορθολογικά οργανωμένο και συστηματικό, δεν χαρακτηρίζει τον σύγχρονο καπιταλισμό. Αυτό που τον χαρακτηρίζει ως σύστημα και ως πρακτική είναι η απόκτηση κέρδους το οποίο επιδιώκεται έλλογα. Δηλαδή, με βάση τη λελογισμένη εκτίμηση και τον κεφαλαιακό *υπολογισμό*.

Αναμφίβολα, αυτού του είδους η οικονομική δραστηριότητα, όπου δηλαδή υπάρχει ένας βαθμός εκλογίκευσης του κεφαλαιακού υπολογισμού, δεν αποτελεί χαρακτηριστικό αποκλειστικά της Δύσης ή του σύγχρονου κόσμου. Ουσιαστικά απαντάται σε όλους τους πριν τη σύγχρονη εποχή πολιτισμούς. Εδώ είναι όπου το πρόβλημα του καπιταλισμού συγκεκριμενοποιείται: «Η Δύση ... ανέπτυξε έναν καπιταλισμό σε τύπους, μορφές και κατευθύνσεις, που δεν προϋπήρξαν πουθενά αλλού» (*όπ παρ.*: 17). Το ερώτημα το οποίο προκύπτει ξανά είναι, γιατί;

Ο Βέμπερ θεωρεί ότι υπήρχαν πολλές μορφές καπιταλισμού. Αυτό που διαφοροποιεί την ειδικά σύγχρονη μορφή του καπιταλισμού στη Δύση από τις άλλες μορφές του καπιταλισμού, είναι ότι στηρίζεται στην «ορθολογική καπιταλιστική οργάνωση της (τυπικά) *ελεύθερης* εργασίας» (*όπ παρ.*: 18). Να σημειώσουμε ότι και σ' αυτό το ζήτημα διαπιστώνεται συμφωνία με τις σχετικές απόψεις του Μαρξ.

Επίσης, διέκρινε μία σειρά από αναγκαίες συνθήκες στις οποίες στηρίζεται η ελεύθερη εργασία, την οποία θεωρεί ως το θεμέλιο λίθο της σύγχρονης μορφής του καπιταλισμού, την συνδέει δε με την κυριαρχία του έλλογου στοιχείου στην οργάνωση της εργασίας· στοιχείο το οποίο θεωρεί ότι αποτελεί ιδιαιτερότητα της Δύσης. Αυτή τη θέση του ο Βέμπερ την συμπληρώνει διευκρινίζοντας πως «η εκλογίκευση ... εξαρτάται από τη *δυνατότητα υπολογισμού* των τεχνικά πιο σημαντικών παραγόντων» (*όπ παρ.*: 21, έμφαση στο πρωτότυπο). Όπως είναι γνωστό, η ζεύξη επιστήμης και τεχνολογίας-τεχνικής με τον καπιταλισμό έγινε εφικτή λόγω της «*κοινωνικής διάρθρωσης*» της δυτικο-Ευρωπαϊκής κοινωνίας. Οποσδήποτε, αποτελεί δυτική ιδιομορφία η οποία έδωσε τεράστια ώθηση στην

ανάπτυξη του καπιταλισμού. Παράλληλα, ο συγγραφέας μας λέγει ότι η ζεύξη αυτή έγινε εφικτή λόγω της ύπαρξης οικονομικών ιδεών οι οποίες την ενθάρρυναν.

Προβάλλονται λοιπόν ορισμένοι παράγοντες, τους οποίους ο Βέμπερ θεωρεί απαραίτητους για την εμφάνιση του καπιταλισμού. Οι παράγοντες αυτοί εμφανίζονται μόνο στη Δύση. Κατ' αρχήν, όπως προαναφέρθηκε, η «ορθολογική καπιταλιστική οργάνωση της (τυπικά) ελεύθερης εργασίας». Άλλος παράγοντας είναι, η έλλογη οργάνωση της επιχείρησης, βιομηχανικής ή άλλης, η οποία είναι προσανατολισμένη προς την αγορά. Βέβαια, για να επιτευχθεί κάτι τέτοιο θα πρέπει να συνοδεύεται από τον ουσιαστικό διαχωρισμό της επιχείρησης από τον οίκο (το νοικοκυριό). Μόνον σε μία τέτοια βάση, διατείνεται ο Βέμπερ, είναι δυνατή τόσο η ανάπτυξη της ορθολογικής λογικής της επιχείρησης όσο και ο νομικός διαχωρισμός της ιδιοκτησίας από αυτόν του μεμονωμένου ατόμου, όροι που με τη σειρά τους σχετίζονται άμεσα με την καπιταλιστική οργάνωση της εργασίας: οι σχέσεις των παραγόντων αυτών με αυτήν αποτελούν τον συνδυαστικό κρίκο. Είναι η καπιταλιστική οργάνωση της εργασίας που εμφανίζεται στη Δύση με τρόπο μοναδικό ακριβώς γιατί βασίζεται στην εμφάνιση, για λόγους ιστορικούς, μοναδικών κοινωνικών μορφωμάτων όπως αυτό του «πολίτη», ή του «αστού», καθώς και της έννοιας και πρακτικής της, από νομική άποψη, «ελεύθερης εργασίας» (Βέμπερ 2000: 18-23).

Αυτά, τα τελευταία, αποτελούν μορφώματα τα οποία με τη σειρά τους προϋποθέτουν την ύπαρξη πόλεων, πόλεων όμως δυτικού τύπου. Οι τελευταίες, σε αντιδιαστολή με αλλού στον κόσμο, πέραν από την αυτονομία και αυτοδιοίκησή τους, αποτελούν πόλεις βιοτεχνικής και εμπορικής δραστηριότητας. Εξάλλου, μεγάλη σημασία έχει το ζήτημα της στάσης της κρατικής μηχανής η οποία δια διοικητικών μεθόδων μπορεί να επιφέρει τον στραγγαλισμό της επιχειρηματικής δραστηριότητας. Σχετικό δε παράδειγμα θεωρεί ότι αποτελεί η ύστερη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία (Weber, όπως παρατίθεται στη συλλογή των Gerth and Mills 1970: 165).⁸ Αντίθετα στη Δύση, θεωρεί ότι οι διοικητικές γραφειοκρατίες διαδραματίζουν έναν θετικό ρόλο.

Άλλος σημαντικός παράγοντας για την ανάδυση του καπιταλισμού είναι το νομικό σύστημα. Ο Βέμπερ θα σημειώσει ότι δεν μπορεί να είναι άλλο από εκείνο το οποίο αυξάνοντας τις πιθανότητες να λάβει χώρα μία συγκεκριμένη πράξη (ή δράση), αύξανε το στοιχείο του υπολογισμού και της προβλεψιμότητας. Από την άποψη αυτή, ο νόμος ο οποίος κατοχυρώνει τις εμπορικές συμβάσεις κατά τρόπο απρόσωπο, διασφαλίζει τη νομική έννοια της σύγχρονης επιχείρησης και ευρύτερα επιτρέπει τον υπολογισμό και την ανάδυση μίας νομικής τάξης η οποία να στηρίζεται σ' αυτόν, είναι αυτός ο οποίος προωθεί τον καπιταλισμό. Αυτού του είδους ο νόμος και το νομικό σύστημα αναπτύχθηκε μόνο στη Δύση και αποτελεί απόρροια της πορείας εξορθολογισμού που την χαρακτηρίζει (Βέμπερ 2000: 22-3). Θεμέλιό του έχει τη συστηματοποίηση και την κωδικοποίηση οι οποίες πραγματοποιούνται κατά τρόπο έλλογο, γραπτό και ρητό, με άλλα λόγια, *τυπικό*. Εξάλλου, και με αυτόν τον τρόπο κατοχυρώνεται το απρόσωπο της νομικής πρακτικής.

Από την άλλη πλευρά, ο Βέμπερ αναδεικνύει τη σημασία της κοινωνικά καθοριζόμενης συγκυρίας και της σύμπτωσης (η οποία δεν έχει καμία σχέση με αυτό που συνήθως ονομάζεται «τύχη» ή «τυχαίο») για τη σύνδεση και ενεργοποίηση των παραγόντων που επέτρεψαν την καπιταλιστική ανέλιξη. Από την άποψη αυτή έχει μεγάλο ενδιαφέρον να δούμε τη μοναδικότητα, τη συγκυρία και την σύμπτωση πιο συγκεκριμένα με αναφορά στη δυτική πόλη η οποία αποτελεί συνθήκη αναγκαία για την εμφάνιση του σύγχρονου καπιταλισμού.

Αυτό που είναι ζωτικό στον καπιταλισμό και τον χαρακτηρίζει, είναι το υπολογιστικό πνεύμα του. Πιο συγκεκριμένα, η τάση αυτού που ονομάστηκε «σύγχρονος καπιταλισμός» να αντιμετωπίζεται η εργασία ως ένα κάλεσμα σε ένα επάγγελμα και ως αυτοσκοπός. Πραγματοποιώντας τομή σε σχέση με όσα ίσχυαν έως τότε, σταδιακά από τις απαρχές-μέσα του 18^{ου} αιώνα, η επιδίωξη του κέρδους αλλά και η δέσμευση στο επάγγελμα αποτελούν για

τους προτεστάντες ηθική πλέον συμπεριφορά. Κατ' αντιστοιχία, η εργασία εκλογικεύεται και οργανώνεται κατά τρόπο συστηματικό και ορθολογικό.

Ειδικά, το επάγγελμα στους προτεστάντες αποκτά μία ιδιαίτερη χροιά καθώς αντιμετωπίζεται ως θεϊκή κλίση. Πραγματοποιείται με την επικέντρωση στον κόσμο αλλά ταυτόχρονα παρ' όλο που δεν επιδιώχθηκε, συμβάλλει στην ανάδυση του σύγχρονου καπιταλισμού. Μάλιστα, το προτεσταντικό δόγμα του *προκαθορισμού* οδηγεί στην πεποίθηση ότι μπορεί να επιτευχθεί η θεία χάρις με την τέλεση «καλών έργων». Προς αυτή την κατεύθυνση συμβάλλει ο εγκόσμιος ασκητισμός, ο οποίος μέσα από τον εσωτερικό έλεγχο, ή αυτοέλεγχο, διαποτίζει την καθημερινή κοινωνική ζωή των πιστών προτεσταντών και τους κινητοποιεί για να οργανώσει κατά τρόπο έλλογο την αναζήτηση μιας θέσης στον άλλο κόσμο.

Η σύνδεση του εγκόσμιου ασκητισμού με μια οικονομική συμπεριφορά, η οποία στη συμπύκνωσή της χαρακτηρίζει το «πνεύμα του καπιταλισμού», όπως και το γεγονός ότι ο εκκοσμηκευμένος ασκητισμός λειτουργεί ως *ιδεολογία*, αλλάζει την αντίληψη για την εργασία. Η εργασία, από αναγκαίο κακό γίνεται ο βασικός τρόπος να δοξάσει ο πιστός τον θεό. Δηλαδή, ερμηνεύοντας δικαιολογεί και νομιμοποιεί, καθιστώντας αποδεκτή στους εργάτες την κατάσταση την οποία προβάλλει ως ένα επάγγελμα στη τέλεση-δούλεψη του οποίου έχουν κληθεί οι συγκεκριμένοι πιστοί. Την ίδια στιγμή, καθιστά και την εργοδοτική δραστηριότητα του καπιταλιστή επιχειρηματία επάγγελμα. Πίσω από αυτές τις ιδεολογικές πρακτικές βρίσκεται η δοξασία ότι μέσα από την συγκεκριμένη εργασία, η οποία θα επιτελεστεί κατά τρόπο άσφογο, υποδηλώνεται, στη ουσία διασφαλίζεται, η θεία χάρις για τον πιστό. Είναι προφανές ότι υπό το σχήμα αυτό κάθε έννοια εκμετάλλευσης, οικονομικής ή άλλης, εξαφανίζεται και στη θέση της απομένει το πλέγμα αυτό το οποίο καθαγιάζει τις κοινωνικές διαφορές και την εργασία ως θεόσταλτες. Είχε δε το μη αναμενόμενο αποτέλεσμα να απογειώσει τον σύγχρονο καπιταλισμό.

Τέλος, με την απογύμνωση της εργασιακής ηθικής και ευρύτερα της κοινωνικής ζωής από το αρχικό θρησκευτικό της περίβλημα και την επικράτηση της γραφειοκρατικής μορφής οργάνωσης, ανακύπτει ένα πολύ σοβαρό πρόβλημα αναφορικά με την οργάνωση της σύγχρονης κοινωνικής ζωής και των ανελεύθερων επιπτώσεων που αυτή έχει. Έτσι, στη συνέχεια, κατά τους δύο τελευταίους αιώνες, η μέχρι τέλους υποχώρηση του μαγικο-θρησκευτικού στοιχείου, αλλιώς η εκκοσμίκευση, αφαίρεσε από τους φορείς της εργασιακής ηθικής το θρησκευτικό περίβλημα της διασφάλισης της θείας χάρις και της σωτηρίας παρά τη σημασία που είχε για την αρχική εκτίναξη του σύγχρονου καπιταλιστικού φαινομένου και για το ριζωμά του. Απογυμνωμένο από το θρησκευτικό και το άλογο στοιχείο παραμένουν οι διάφορες εκφάνσεις της επαγγελματικής εργασίας και οι ρόλοι που τόσο οι πουριτανοί καπιταλιστές όσο και οι μισθωτοί εργάτες επιτελούσαν και διεκπεραίωναν – παραμένουν ως γενικευμένες πλέον πρακτικές. Αυτό εννοούσε ο Βέμπερ, όταν έγραφε ότι «... η ιδέα του 'επαγγελματικού χρέους' γυρίζει γύρω από τη ζωή μας σαν τα φαντάσματα αλλοτινών θρησκευτικών πίστειων» (2000: 158). Μαζί με αυτή την ιδέα η εκκοσμίκευση, η δραστική μείωση δηλαδή της σημασίας της θρησκευτικής διάστασης στις διάφορες όψεις της κοινωνικής ζωής, μας άφησε ως παρακαταθήκη μία φρενήρη ενασχόληση με τα «εξωτερικά αγαθά». Δηλαδή, με τα υλικά αγαθά με τα οποία, άλλος περισσότερο - άλλος λιγότερο, τελικά όμως οι πάντες στο σύγχρονο κόσμο εμπλέκονται με αυτά και εγκλωβίζονται σαν να βρίσκονται μέσα σε ένα «σιδερένιο κλουβί» από το οποίο δεν υπάρχει τρόπος διαφυγής.

Εικόνα 2.4 - Ο Μαξ Βέμπερ σε ώριμη ηλικία

Σκιαγράφιση της οικονομικής κοινωνιολογίας στον Βέμπερ

Ο Βέμπερ επιχείρησε να σκιαγραφήσει εννοιολογικά μια σειρά από όρους προκειμένου να καταστεί σαφές πώς αντιλαμβάνεται τις κοινωνιολογικές σχέσεις αναφορικά με την οικονομία. Έτσι, στο έργο του «Αντικειμενικότητα στις Κοινωνικές Επιστήμες και στην Κοινωνική Πολιτική», που δημοσιεύτηκε το 1904, ο Βέμπερ διατυπώνει την άποψη υπέρ μιας διευρυμένης οικονομικής επιστήμης. Αυτή την επιστήμη που την ονόμασε «κοινωνικο-οικονομική (*Sozial-ökonomik*) θα μπορούσε να έχει ευρύτητα ώστε να περιλαμβάνονται πλείστα όσα επιστημονικά αντικείμενα, δηλαδή η οικονομική θεωρία, η οικονομική ιστορία και η οικονομική κοινωνιολογία. Θεωρεί ότι η οικονομική ανάλυση δεν θα πρέπει να περιοριστεί στα «οικονομικά φαινόμενα», που είναι σημαντικά λόγω της οικονομικής τους πλευράς και εξετάζονται από την οικονομική θεωρία. Θα πρέπει ακόμα να περιλαμβάνει τόσο τα «οικονομικά συναφή φαινόμενα», όσο και τα «εξαρτημένα από τα οικονομικά φαινόμενα», τα οποία πραγματεύονται, αντίστοιχα, η οικονομική ιστορία και η οικονομική κοινωνιολογία (Swedberg 2003, Trigilia 2002).

Έτσι, τα μεν «οικονομικά φαινόμενα», αποτελούνται από οικονομικούς κανόνες και θεσμούς, που συχνά δημιουργούνται σκοπίμως για οικονομικούς σκοπούς, π.χ. οι επιχειρήσεις, οι τράπεζες και το χρηματιστήριο. Τα δε «οικονομικά συναφή φαινόμενα» είναι μη οικονομικά φαινόμενα τα οποία έχουν μία επίδραση στα οικονομικά φαινόμενα. Λαμπρό παράδειγμα αποτελεί ο ασκητικός προτεσταντισμός τον οποίο αναλύει στην *Προτεσταντική Ηθική*. Τέλος «εξαρτημένα από τα οικονομικά φαινόμενα» αποτελούν φαινόμενα που σε ένα βαθμό επηρεάζονται από τα οικονομικά φαινόμενα. Σχετικό παράδειγμα αποτελεί το είδος θρησκείας που μία ομάδα τείνει να υιοθετήσει καθώς εξαρτάται μερικώς από το είδος της εργασίας των μελών της ομάδας (Swedberg 2003).

Στο έργο της ωριμότητάς του *Οικονομία και Κοινωνία*,⁹ το οποίο είναι οργανωμένο εγκυκλοπαιδικά, ο Βέμπερ (1978) εμφανίζει μία ελαφρά τροποποιημένη προσέγγιση αναφορικά με την οικονομική κοινωνιολογία, την οποία επιδιώκει να περιγράψει κατά τρόπο συστηματικό. Αυτό εντοπίζεται ειδικότερα στο δεύτερο κεφάλαιο του συγκεκριμένου έργου, το οποίο τιτλοφορείται «Βασικές κοινωνιολογικές κατηγορίες της οικονομικής δράσης».¹⁰ Η *Οικονομία και Κοινωνία* αποτελεί την πιο σημαντική απόπειρα να αναπτύξει μία νέα και αυστηρή προσέγγιση στην κοινωνιολογία. Ειδικότερα, δύο από τις έννοιες που χρησιμοποιεί αποτελούν σημαντικά θεωρητικά κατασκευαστικά στοιχεία. Αυτές είναι η «κοινωνική δράση» και η «τάξη» (κατά την έννοια της ευταξίας – *Ordnung*). Η πρώτη έννοια αποτελείται από δύο λέξεις, την «δράση», η οποία προσδιορίζεται ως συμπεριφορά επενδεδυμένη με νόημα, και την «κοινωνική», η οποία σημαίνει ότι η δράση είναι προσανατολισμένη προς έναν άλλο δρώντα. Η δεύτερη έννοια, η «τάξη», εμφανίζεται όταν οι κοινωνικές δράσεις είναι επαναλαμβανόμενες για ένα χρονικό διάστημα και έτσι αντιμετωπίζονται ως κάτι το αντικειμενικό. Ακόμα, οι τάξεις συνοδεύονται από διάφορες επιπτώσεις, θετικές ή αρνητικές κυρώσεις, οι οποίες τους ενισχύουν τη σταθερότητα όπως και τη μονιμότητα.

Αντιστοίχα με τις κατηγοριοποιήσεις αυτές διαχωρίζονται και τα αντικείμενα μελέτης και έρευνας των οικονομολόγων και των κοινωνιολόγων. Οι μεν οικονομολόγοι έχουν ως αντικείμενο μελέτης την καθαρά οικονομική δράση, η οποία είναι δράση καθοδηγούμενη αποκλειστικά από οικονομικά συμφέροντα, ή από την «επιθυμία για ωφέλεια» (*Nutzleistungen*). Απ' την άλλη πλευρά, οι οικονομικοί κοινωνιολόγοι μελετούν την *κοινωνική* οικονομική δράση ή δράσεις που προωθούνται από οικονομικά συμφέροντα και είναι προσανατολισμένες προς άλλους δρώντες. Οι ίδιες οι κοινωνικές οικονομικές δράσεις δεν προκαλούνται μόνον από τα οικονομικά συμφέροντα αλλά και από άλλους πρόσθετους παράγοντες, αποκλειστικά ή συνδυαστικά, όπως είναι η παράδοση ή τα αισθήματα.

Στο πεδίο της κοινωνικής δράσης μπορούν να παρατηρηθούν ορισμένες εμπειρικές ομοιομορφίες, οι οποίες, όπως διευκρινίζει ο Βέμπερ, αποτελούν τροχιές κοινωνικής δράσης που επαναλαμβάνονται από τον δρώντα ή ταυτόχρονα συμβαίνουν ανάμεσα σε πολλούς δρώντες καθώς το υποκειμενικό νόημα είναι το ίδιο. Η κοινωνιολογική διερεύνηση αφορά αυτούς ακριβώς τους τυπικούς τρόπους δράσης. Η επικέντρωση λοιπόν στις εμπειρικές ομοιομορφίες της κοινωνικής δράσης, κάνει δυνατή την διάκριση ανάμεσα σε τρεις διαφορετικούς τύπους: είναι αυτοί που εμπνέονται από τα «έθιμα» (και σ' αυτούς συμπεριλαμβάνει και τη συνήθεια), οι «συμβάσεις» (εννοώντας τις κοινωνικές νόρμες) και το «συμφέρον». Τις τελευταίου είδους εμπειρικές ομοιομορφίες, δηλαδή τις χαρακτηριζόμενες απ' το συμφέρον, τις προσδιορίζει, αναφορικά με τον χαρακτήρα τους, ως «εργαλειακές», ενώ είναι προσανατολισμένες σε ταυτόσημες αναμονές εκπλήρωσης. Με άλλα λόγια, προϋποθέτουν ένα κοινωνικό πλαίσιο όπου οι άλλοι δρώντες σκέπτονται ταυτόσημα, με τον ίδιο εργαλειακό τρόπο. Σχετικό παράδειγμα αποτελεί η σύγχρονη αγορά, όπου ο κάθε δρων λειτουργεί/είναι ένα εργαλειακό ορθολογικό άτομο, το οποίο υπολογίζει ότι και όλοι οι άλλοι θα είναι εξίσου ορθολογικοί (Weber 1978: 29-36).

Ειδικότερα, ως προς τα συμφέροντα, στα οποία αποδίδει σημαντικό ρόλο στην κοινωνική οικονομική ζωή ο Βέμπερ, όπως ήδη αναφέρθηκε, τόνιζε ότι γίνονται αντιληπτά με υποκειμενικό τρόπο, ώστε δεν υπάρχουν «αντικειμενικά συμφέροντα» πέραν του ατομικού δρώντος. Σε μία χαρακτηριστική διατύπωσή του αναφέρεται στα «συμφέροντα των δρώντων όπως οι ίδιοι τα αντιλαμβάνονται». Επίσης, σημειώνει πως όταν ένας αριθμός ατόμων συμπεριφέρεται με εργαλειακό τρόπο σε σχέση με τα ατομικά τους συμφέροντα, αυτό τυπικά καταλήγει σε συλλογικά πρότυπα συμπεριφοράς που θεωρούνται πιο σταθερά απ' όσο είναι όταν οι νόρμες επιβάλλονται από μία εξουσία. Έτσι, για παράδειγμα, είναι δύσκολο να κάνει κανείς τους ανθρώπους να κάνουν κάτι που είναι αντίθετο προς τα οικονομικά τους συμφέροντα.

Τώρα, κατά τον Βέμπερ, οι οικονομικές δράσεις δύο δρώντων που είναι προσανατολισμένοι μεταξύ τους, συγκροτούν μία οικονομική σχέση. Αυτού του είδους οι σχέσεις μπορεί να λάβουν διάφορες εκφάνσεις, συμπεριλαμβανομένης της διαμάχης, του ανταγωνισμού όπως και απόπειρες να επιβληθεί η θέληση του ενός δρώντος επί του άλλου (δύναμη). Εάν πάλι δύο ή περισσότεροι δρώντες συνδέονται από κοινού με μία αίσθηση του ανήκειν, η σχέση τους είναι «κοινοτική». Εάν συνδεόμαστε από κοινού, από το συμφέρον, είναι «συνεταιρική». Όπως όλες οι κοινωνικές σχέσεις και οι οικονομικές σχέσεις μπορούν επίσης να είναι ανοικτές ή κλειστές. Έτσι, για παράδειγμα, η ιδιοκτησία ανιπροσωπεύει μία ειδική μορφή μίας κλειστής οικονομικής σχέσης (Swedberg 2003).

Οι οικονομικοί οργανισμοί συγκροτούν μια άλλη σημαντική μορφή οικονομικών σχέσεων και ο Βέμπερ εισαγάγει μία πλήρη τυπολογία των διαφορετικών οικονομικών οργανώσεων. Η τυπολογία αυτή ποικίλλει από τους καθαρά οικονομικούς οργανισμούς, σε αυτούς που ως κύριο καθήκον έχουν να ρυθμίζουν τις οικονομικές υποθέσεις, όπως είναι τα εργατικά συνδικάτα. Ο Βέμπερ αποδίδει ιδιαίτερα μεγάλη σημασία στο ρόλο της εταιρείας στον καπιταλισμό, την οποία βλέπει ως επαναστατική μορφή.

Μία αγορά, όπως πολλά άλλα οικονομικά φαινόμενα, επικεντρώνεται γύρω από μία διαμάχη οικονομικών συμφερόντων – σε αυτή την περίπτωση αναμεσα σε πωλητές και αγοραστές. Αλλά η συναλλαγή σε μία αγορά δεν είναι το άπαν καθώς υπάρχει, επίσης και ο ανταγωνισμός. Οι ανταγωνιστές πρώτα πρέπει να μετρηθούν μεταξύ τους για να βρουν ποιος θα είναι ο τελικός πωλητής και ποιος ο τελικός αγοραστής («διαμάχη ανάμεσα σε ανταγωνιστές»). Μόνον όταν ρυθμιστεί η διαμάχη αυτή καθορίζεται το σκηνικό για την ανταλλαγή καθαυτή («αγώνας για την ανταλλαγή»). Απ' τα τρία είδη καπιταλισμού στα οποία αναφέρεται εδώ ο Βέμπερ, τον *ορθολογικό*, τον *πολιτικό* και τον *παραδοσιακό εμπορικό* καπιταλισμό, μόνον το πρώτο είδος επικεντρώνεται στη σύγχρονη μορφή της αγοράς. Στον λεγόμενο πολιτικό καπιταλισμό το κλειδί για τη δημιουργία κέρδους είναι στην πολιτική εξουσία, η οποία παρέχει επιχορηγήσεις ή με κάποιο άλλο έξωοικονομικό τρόπο ενισχύει τα ιδιωτικά οικονομικά συμφέροντα. Εξ άλλου, ο παραδοσιακός εμπορικός καπιταλισμός εμπλέκεται μόνο σε εμπόριο μικρής κλίμακας με χρήση χρήματος ή εμπορεύματος. Βέβαια, σε συμφωνία με την άποψη που τον καθοδηγεί στην *Προτεσταντική Ηθική* και εδώ ο Βέμπερ υπογραμμίζει ότι ο ορθολογικός καπιταλισμός, σε αντίθεση με τις άλλες δύο μορφές καπιταλισμού, έχει εμφανιστεί ιστορικά μόνο στη Δύση (Weber 1978:164–66).

Η Τελευταία Θεωρία του Βέμπερ για τον Καπιταλισμό

Παρόλο που η επιρροή του Βέμπερ στην οικονομική κοινωνιολογία είναι σημαντική και συνεχής, δεν είχε δοθεί η προσοχή που θα έπρεπε στο τελευταίο του έργο, τη *Γενική Οικονομική Ιστορία* (*General Economic History*), όπου και παρέχει μία συνολική εικόνα της θεωρίας του καπιταλισμού ως ιστορικής δυναμικής. Σημαντική εξαίρεση αποτέλεσε το κείμενο του Ράντωλ Κόλλινς (Randall Collins) «Η Τελευταία Θεωρία του Βέμπερ για τον Καπιταλισμό: Μια συστηματοποίηση» (Κόλλινς 2006), το οποίο έχει τη γενική αποδοχή και θεωρείται πως με επάρκεια διευκρινίζει τις απόψεις του Βέμπερ. Ο Κόλλινς εκθέτει συτή την τελευταία θεωρία κατά τρόπο συστηματικό στηριζόμενος τόσο στο προαναφερθέν βιβλίο όσο και σε έννοιες από την *Οικονομία και Κοινωνία*.

Ο Κόλλινς εξετάζει την αρχική θεωρία του Βέμπερ για διαπιστώνει στην εξέλιξη της σκέψης του σχετικά με το σύγχρονο καπιταλιστικό φαινόμενο και τα ιδιόμορφα χαρακτηριστικά του και διαπιστώνει την ύπαρξη αξιοσημείωτης σύγκλισης, αλλά όχι ταύτισης, με όψεις της μαρξικής ερμηνείας της εμφάνισης του καπιταλισμού καθώς και νεότερων μαρξιστικών αναπτυγμάτων. Επισημαίνει ότι τον Βέμπερ τον απασχολούσαν

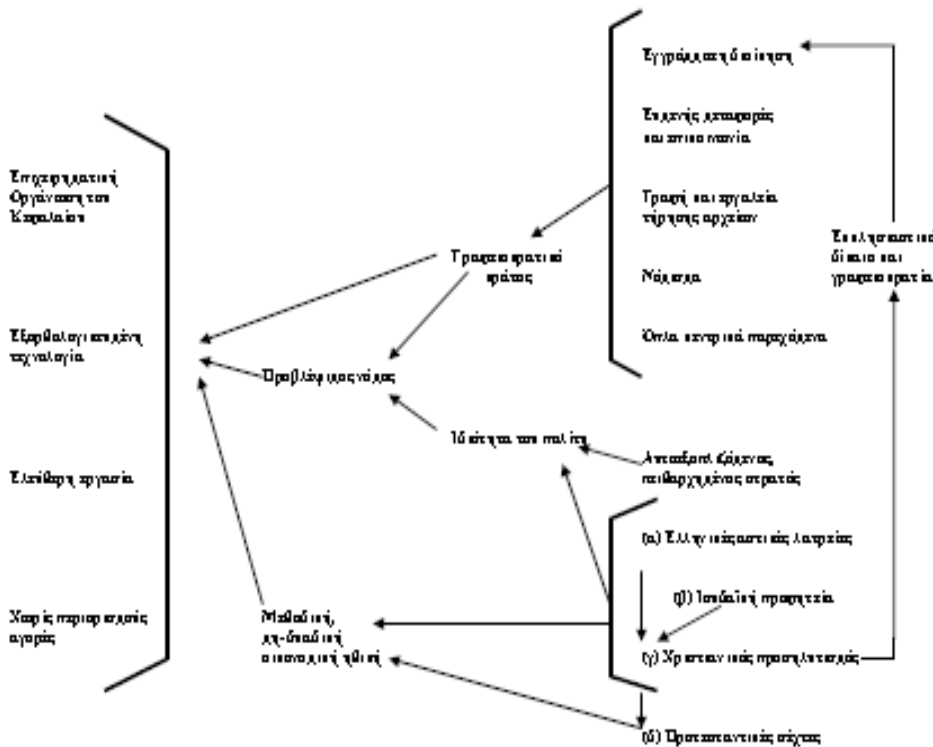
έννοιες που διαθέτουν μία αφυπνιστική διάσταση και είναι απαραίτητες προκειμένου να ερμηνευτεί το μοναδικό σχήμα της ιστορίας. Εξάλλου, στα περισσότερα μεθοδολογικά κείμενά του, απορρίπτει δηλώσεις που έχουν τη μορφή κάποιων γενικών αρχών αιτιότητας. Όμως, είναι γεγονός ότι οι Βεμπεριανές τυπολογίες περιέχουν υπονοούμενες γενικεύσεις αναφορικά με τις αλληλο-επιδράσεις των θεσμικών ρυθμίσεων. Στα δε πιο σημαντικά γραπτά του υπάρχει ένα πλήθος δηλώσεων ως προς το αίτιο και το αιτιατό.

Το αφηρημένο και γενικευμένο μοντέλο του Βέμπερ εξακολουθεί, υποστηρίζει ο Κόλλινς, να παρέχει μια περισσότερο εκλεπτυσμένη βάση για την θεωρία του καπιταλισμού από οποιαδήποτε άλλη σύγχρονη αντίπαλη στη δική του θεωρία. Ο Κόλλινς επιχειρεί να τυποποιήσει αυτή την ώριμη θεωρία προκειμένου να γίνει σαφές αυτό που χαρακτηρίζει ως το «αποκορύφωμα της κοινωνιολογικής θεωρίας για τον καπιταλισμό».

Τα χαρακτηριστικά που ο Βέμπερ θεωρεί μοναδικά στη Δύση συνιστούν μια αιτιακή αλυσίδα, κι αυτό παρόλο που δεν διαχωρίζει πάντοτε τα χαρακτηριστικά του ορθολογικού καπιταλισμού από τις προϋποθέσεις του (δες τη σχηματική απεικόνιση στο Σχεδιάγραμμα 2.2). Λέει ο Κόλλινς:

Έτσι, στα χαρακτηριστικά του ορθολογικού καπιταλισμού εντοπίζεται η επιχειρηματική οργάνωση του κεφαλαίου, η ορθολογική τεχνολογία, η ελεύθερη εργασία, οι ανεμπόδιστες αγορές, και ο προβλέψιμος νόμος. Αυτά δημιουργούν ένα πλέγμα: οι αγορές των αγαθών, της εργασίας και του κεφαλαίου, όλα αυτά συνθέτουν ένα πλέγμα γύρω από την επιχειρηματική ιδιοκτησία χρησιμοποιώντας τεχνολογία μαζικής παραγωγής. Η λειτουργία όλων αυτών των συντελεστών από κοινού δημιουργεί περαιτέρω πιέσεις και για την εξορθολογικοποίηση της τεχνολογίας και για την επέκταση της αγοράς του κάθε συντελεστή – ενώ κατανέμει τον πλούτο κατά τρόπο που προωθεί τη ζήτηση. Το νομικό σύστημα είναι και ένα διαρκές στήριγμα όλων αυτών των χαρακτηριστικών και ένας αιτιατός σύνδεσμος με τις κοινωνικές τους προϋποθέσεις που αποτελούν τη βάση τους. Σε αυτό το ενδιάμεσο αιτιακό επίπεδο υπάρχει ένας δεύτερος ζωτικής σημασίας παράγοντας ο οποίος, όπως ο νόμος, είναι στην ουσία πολιτισμικός, αν και όχι με την έννοια των αφηρημένων ιδεών, αλλά, μάλλον, με την έννοια των πεποιθήσεων που εκφράζονται με τη θεσμοθετημένη συμπεριφορά. Ο παράγοντας αυτός είναι η ‘άρση του εμποδίου μεταξύ της εσωτερικής και της εξωτερικής ηθικής’ (Κόλλινς 2006:49-50).

Είναι σ’ αυτό το σημείο που φαίνεται να φτάνει κανείς στην ουσία της αρχικής θέσης του Βέμπερ για την Προτεσταντική Ηθική. Όμως, στον ώριμο Βέμπερ, η θέση αυτή έχει σε σημαντικό βαθμό τροποποιηθεί. Παρότι δεν υφίστανται ούτε σταθερές ούτε αναπόφευκτες τάσεις προς την *εξορθολογικοποίηση*, την οποία ο Κόλλινς διευκρινίζει ότι για τον Βέμπερ είναι ταυτόσημη με τον κεφαλαιακό υπολογισμό καθιστώντας, έτσι, τον σύγχρονο καπιταλισμό μεθοδικό, προβλέψιμο και σε θέση να μετατρέψει όλους τους οικονομικούς τομείς σε μία επαναλαμβανόμενη διαδικασία (Κόλλινς 2006: 43-44),¹¹ ορισμένα επεισόδια στη δυτική ιστορική πορεία διευκόλυναν την αποδέσμευση της νέας δυναμικής. Έτσι, οι μαχητικές εκδοχές του προτεσταντισμού αποτελούν απλώς τον τελευταίο παράγοντα κορύφωσης που ενθάρρυνε τη διαδικασία ορθολογικοποίησης παρέχοντας ηθική ώθηση σε *μία* από τις αλυσίδες των παραγόντων που οδηγούν στον σύγχρονο ορθολογικό καπιταλισμό.

Πηγή: Κόλλινς 2006: 50.

Σχεδιάγραμμα 2.2 - Η Βεμπεριανή Αιτιακή Αλυσίδα

Επιπροσθέτως, η επίδραση του μεσαιωνικού χριστιανισμού θα θεωρηθεί τώρα ως βασικά αρνητική για την ανάπτυξη του καπιταλισμού κι αυτό γιατί απομακρύνει ένα από τα τελευταία θεσμικά εμπόδια που εκτρέπουν την κινητήρια ώθηση που παρέχει η θρησκεία αυτή μακριά από την οικονομική ορθολογικοποίηση. Αν και η μεθοδικά και πειθαρχημένη οργάνωση της ζωής εντοπίζεται στις μοναστικές κοινότητες, οι οποίες διαδραμάτισαν ρόλο στην οικονομική ανάπτυξη –εξορθολογικοποίησε την αγροτική παραγωγή και προώθησε τις δικές τους βιομηχανίες– αποτέλεσε εμπόδιο στην πλήρη καπιταλιστική ανάπτυξη της μη-μοναστικής οικονομίας. Αυτό έγινε υπό την έννοια ότι καθώς η θρησκευτική υποκίνηση διοχετεύθηκε σε ουσιαστικά εξωκόσμιες και μεταφυσικές επιδιώξεις, ο καπιταλισμός καθαυτός δεν μπορούσε να απογειωθεί. Σε αυτό παρενέβη ο προτεσταντισμός γενικά (λ.χ. ο Λουθηρανισμός), οι πιο μαχητικές του ομάδες (σέκτες) ειδικότερα, με την κατάργηση των μοναστηρίων και διοχετεύοντας τη θρησκευτική ώθηση επειδή απαιτείτο, όπως πίστευαν, συγκεκριμένη θεία επίκληση για να γίνει κανείς δεκτός στους κόλπους των μεταρρυθμιστών (Κόλλινς 2006: 55-57).

Ο ίδιος ο Βέμπερ σχετικά αναφέρει ότι η προτεσταντική έννοια της θεικής κλίσης,

έδωσε στο σύγχρονο επιχειρηματία μια εκπληκτικά καθαρή συνείδηση – καθώς και επιμελείς εργατές. Έδωσε στους εργαζόμενους του ως μισθό της ασκητικής τους αφοσίωσης στο θεικό κάλεσμα και της συνεργασίας τους στην αδυσώπητη εκμετάλλευσή του εαυτού τους την προοπτική της αιώνιας σωτηρίας, που σε μια εποχή, κατά την οποία η εκκλησιαστική

πειθαρχία απέκτησε τον έλεγχο ολόκληρης της ζωής σε βαθμό ασύλληπτο τώρα για μας, αντιπροσώπευε μια πραγματικότητα εντελώς διαφορετική από αυτήν που έχει σήμερα. [...] Μια τόσο δυναμική και ασυνείδητα εκλεπτυσμένη οργάνωση παραγωγής καπιταλιστικών ατόμων δεν έχει υπάρξει ξανά σε κάποια άλλη εκκλησία ή θρησκεία (Weber 1961: 269-70, αναφέρεται σε Κόλλινς 2006: 57).

Από μία πλευρά, η περιγραφή της ανόδου του καπιταλισμού του Βέμπερ, μπορεί να ερμηνευθεί ως μία συλλογή ορισμένων διακριτών υποθέσεων που αφορούν συγκεκριμένες διαδικασίες, όπως και τα αποτελέσματά τους. Από την άλλη πλευρά, οι θεμελιώδεις γενικεύσεις του αφορούν το ζωτικό ρόλο των ισορροπιών και των εντάσεων μεταξύ αντιθετικών στοιχείων. Αυτό που χρειάζεται ως απαραίτητη προϋπόθεση για την ενίσχυση της ορθολογικοποίησης, είναι να μην υπάρχει ένα μόνον στοιχείο που να κυριαρχεί. Στην ουσία λοιπόν, η καπιταλιστική οικονομία εξαρτάται από αυτή την ισορροπία. Το σύστημα της ανοιχτής αγοράς μπορεί να ιδωθεί ως μία κατάσταση όπου η διαμάχη, η σύγκρουση, έχει θεσμοθετηθεί. Έτσι, η ουσία του είναι η διαπάλη, με τη διαφορά ότι αυτή η διαπάλη μπορεί να συνεχίζεται χωρίς τέλος. Στην πραγματικότητα επιβάλλεται να συνεχιστεί, εάν πρόκειται το σύστημα αυτό να επιβιώσει. Σχετικά θα πει ο Κόλλινς:

Συνεπώς, αν υπάρχει κάποια γενίκευση που υπονοείται στη θεωρία του Βέμπερ αναφορικά με την οικονομική ιστορία μετά την αρχική άνοδο του καπιταλισμού, είναι η εξής: Η πιθανότητα των υπό ανάπτυξη κοινωνιών που δεν ανήκουν στο Δυτικό κόσμο να αποκτήσουν το δυναμισμό του βιομηχανικού καπιταλισμού εξαρτάται από την ύπαρξη ισορροπίας μεταξύ των ταξικών δυνάμεων, καθώς και μεταξύ των ανταγωνιστικών πολιτικών και πολιτισμικών δυνάμεων. Επίσης, στις ιδιαίτερα βιομηχανοποιημένες κοινωνίες, η συνέχιση του καπιταλισμού εξαρτάται από τη διατήρηση των ίδιων συγκρούσεων. Η νίκη της μιας πλευράς θα σήμαινε καταστροφή του συστήματος. Από αυτή την άποψη, όπως και από άλλες, η θεωρία του Βέμπερ είναι πράγματι μια θεωρία σύγκρουσης (Κόλλινς 2006: 60-61).

Σήμερα, η τελευταία θεωρία του Βέμπερ για τον καπιταλισμό παραμένει η μόνη εμπεριστατωμένη θεωρία της προέλευσής του. Παρά τις ατέλειές της, είναι μοναδική αναφορικά με την εξήγηση που παρέχει ως προς την εμφάνιση ολόκληρου του φάσματος των θεσμικών συνθηκών αλλά και των συνθηκών υποκίνησης του καπιταλισμού μεγάλης κλίμακας, ο οποίος μετασχημάτισε τον κόσμο.

Μετά τους τρεις βασικούς κλασσικούς της κοινωνιολογίας και παρά την συνεισφορά του Βιλφρέδο Παρέτο (βλ. σχετικά, Aspers 1999) ή άλλων κλασσικών, όπως του Γκέοργκ Ζίμμελ (*Φιλοσοφία του Χρήματος*) (βλ. Dodd 1994) ή του Θόρσταϊν Βέμπλεν (βλ. το έργο του *Η Θεωρία της Αργόσχολης Τάξης*) –όψεις του έργο τους θα συζητηθούν σε επόμενα κεφάλαια–, ο μίτος της οικονομικής κοινωνιολογίας χαλαρώνει (Convent and Heilbron 1999).

Σύνοψη

¹ Ακολουθώ τη σύμβαση όπου με «Μαρξικό» αναφέρομαι στο έργο του ίδιου Μαρξ, ενώ με «μαρξιστικό» σε ερμηνείας, θέσεις ή απόψεις που ελκύουν την καταγωγή τους από το έργο του Μαρξ.

² Ας σημειωθεί εδώ πως με *δομή*, οικονομική, κοινωνική ή άλλη, εννοούμε κοινωνικές πρακτικές και δραστηριοποιήσεις οι οποίες επαναλαμβάνονται με μεγάλη συχνότητα. Στην πορεία, αυτές οι κοινωνικές πρακτικές αποκτούν συγκεκριμένα και λίγο-πολύ σαφή και μόνιμα χαρακτηριστικά. Από αυτή την άποψη, παγιώνονται σε δομές και ασκούν επιρροή στις κοινωνικές σχέσεις που οι άνθρωποι συνάπτουν. Παράδειγμα *κοινωνικής* δομής αποτελεί η οικογένεια.

³ Πάντως, και αυτό είναι σημαντικό, *δεν* είναι όλες οι ιδέες ταυτόσημες με την ιδεολογία, ούτε όλο το εποικοδόμημα (McLellan 1996: 15). *Μόνον* όταν η λειτουργία τους *συγκαλύπτει* ή *αποκρύπτει* τις υπαρκτές κοινωνικές αντιθέσεις και κατ' αυτόν τον τρόπο δικαιολογεί τις υφιστάμενες κοινωνικές ανισότητες, τότε λειτουργούν ως ιδεολογία.

⁴ Ο χρυσός σόλιδος δημιουργήθηκε από τον Ρωμαίο αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Α' (Μεγάλο Κωνσταντίνο): απεικονίζεται στο δεύτερο νόμισμα. Αποτελούνταν από συμπαγή χρυσό, δηλαδή χρυσό 24ων καρατίων, και ζυγίζει 4,50 γραμμάρια περίπου.

⁵ Ο αναγνώστης που επιθυμεί να μελετήσει την οικονομική κοινωνιολογία του Βέμπερ παραπέμπεται σε σχετικό έργο του Ρ. Σουέντμπεργκ (Swedberg 1998).

⁶ Μονο-παραγοντική ερμηνεία ή θεωρεία είναι όποια αποδίδει την εμφάνιση ενός φαινομένου σε ένα βασικό παράγοντα, ή σε μία δέσμη συγγενικών δεδομένων τα οποία προκαλούνται από έναν γενεσιουργό παράγοντα. Στην πραγματικότητα, οι μονο-παραγοντικές θεωρήσεις σπάνια εμφανίζονται σε καθαρή μορφή.

⁷ Σήμερα, η έννοια της «Δύσης» έχει επεκταθεί. Περιλαμβάνει τον ανεπτυγμένο καπιταλιστικό κόσμο, τους θεσμούς του, την κοινωνική και οικονομική οργάνωσή του, καθώς και την κουλτούρα του. Η επέκταση αυτή από πολλούς θεωρείται απόδειξη της επιτυχίας του συστήματος που την ορίζει.

⁸ Ένα πιο σύγχρονο από τα καθ' υμάς παράδειγμα είναι αυτό που αναφέρει ο οικονομολόγος Κώστας Βεργόπουλος. Ένας Έλληνας Υπουργός των Οικονομικών κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου δήλωνε μπροστά σε ένα έκπληκτο κοινό βιομηχάνων ότι διόλου δεν τον ενδιέφερε η βιομηχανία και ότι ήταν χρήσιμη μόνο για φορολογικούς λόγους. Αυτό το δήλωνε μετά λόγου γνώσης καθώς την περίοδο εκείνη οι δασμοί που σχετίζονταν με τη βιομηχανία αποτελούσαν το μισό περίπου των φορολογικών εσόδων του κράτους (1979: 79-80). Είναι προφανές πως όταν κυριαρχούνται οι διοικούντες από ανάλογες αντιλήψεις δεν προωθούν την βιομηχανική, διάβαζε σύγχρονη καπιταλιστική, ανάπτυξη παρά μάλλον την εμποδίζουν.

⁹ Το έργο αυτό δημοσιεύτηκε το 1921 και το 1922, μετά το θάνατο του Βέμπερ που συνέβη το 1920, από τη σύζυγό του Μαριάννα Βέμπερ.

¹⁰ Η λέξη «δράση», η τελευταία λέξη του τίτλου «βασικές κοινωνιολογικές κατηγορίες της οικονομικής δράσης», έχει αποδοθεί στην ελληνική σε μετάφραση από το γερμανικό πρωτότυπο όπου εμφανίζεται ως «Handeln» ως «πράξη» ή «πράττειν» από τον Θανάση Γκιούρα (Βέμπερ 2000: 25). Με τον ίδιο τρόπο αποδίδεται ο όρος αυτός και από τον Μιχ. Κυπραίο (Βέμπερ 1997). Όμως, στην αγγλική μετάφραση του ίδιου έργου (της *Οικονομίας και Κοινωνίας*, κεφ. δύο) η ομάδα των μεταφραστών αποδίδει τον ίδιο όρο ως “action” (Weber 1978: 63), ο οποίος αποδίδεται στην ελληνική ως «δράση». Η τελευταία εκδοχή από κοινωνιολογική άποψη έχει μεγαλύτερο ενδιαφέρον και γιαυτό χρησιμοποιείται εδώ: η απόδοση «πράξη» ή «πράττειν» διατηρεί μία φιλοσοφική χροιά.

¹¹ Στο σχετικό σημείο ο Κόλλινς αναφέρει:

Η ‘ορθολογική καπιταλιστική οργάνωση’, λέει ο Βέμπερ (1961:207), είναι ‘ταυτόσημη με τον κεφαλαιακό υπολογισμό, δηλαδή, ισοδυναμεί με μια οργάνωση που καθορίζει τη δύναμη απόδοσης των εσόδων της με υπολογισμό σύμφωνα με τις μεθόδους της σύγχρονης λογιστικής και την κατάρτιση ενός ισολογισμού’. Ο όρος κλειδί είναι η *δυνατότητα υπολογισμού* («υπολογισμικότητα») που εμφανίζεται επανειλημμένως σε αυτές τις σελίδες. Αυτό που διακρίνει το σύγχρονο, ευρείας κλίμακας, ‘ορθολογικό’ καπιταλισμό –σε αντίθεση με πρότερες, περιορισμένες μορφές– είναι το ότι είναι μεθοδικός και προβλέψιμος, μετατρέποντας όλους τους τομείς της παραγωγής και της διανομής όσο το δυνατόν περισσότερο σε μια επαναλαμβανόμενη διαδικασία (ρουτίνα). Αυτό είναι επίσης και το κριτήριο του Βέμπερ για να αποκαλέσει τη γραφειοκρατία την πιο ‘ορθολογική’ μορφή οργάνωσης (2006: 43-44).